

Učební pomůcka pro studenty oboru filosofie

Co to je filosofie

Při každém pokusu o přesné a pozitivní vymezení filosofie se dostáváme do neřešitelných rozporů. Filosofie Al-Ghazzáliho, Siddhárthy Gautama, Karla Poppera a Michaela Foucaulta je na tolik odlišná, že nějaký společný bod, jednotné myšlenkové pole či alespoň jazykový typus nenalzáme. Proto je vhodnější vymezit filosofii negativně - říci, čím v žádném případě není a být nemůže. K tomuto typu vymezení použijeme tři rozdílné způsoby vztahování se ke světu:

1. mýtický výklad
2. náboženský postoj
3. vědecký přístup

Ad. 1. Ve světě mýtu neexistuje možnost dvojího výkladu. To co se říká je pravdivé už tím, že se to říká, slovo má obrovskou moc, v jistém smyslu je silnější než skutečný, reálný svět. Mýtus je, jinak řečeno, říše absolutní pravdy. O vyřčeném se nejenom nepochybuje, ale ani nemůže pochybovat. Ten, kdo zpochybňuje mýtický výklad, je ze společnosti vyhoštěn nebo zničen. Zatímco totalitní společnost usiluje o absolutní nadvládu nad člověkem, žitý mýtus tuto nadvládu beze zbytku uskutečňuje. Mýtus je zároveň anti-dialogem, protože v mýtickém světě neexistují otázky, a tedy ani skutečný rozhovor.

Z předešlého je zřejmé, že mýtus žije výhradně mluveným slovem. Písmo jej v delší perspektivě spolehlivě ničí, protože psaný text vyžaduje, volá po interpretaci, po vysvětlení. Jak napsal Michael Foucault: „zatímco diskurz mýtického slova je pravdivý již tím, že je, diskurz filosofie je pravdivý jen tím, co říká“.

A konečně: mýtus nezná pojem vývoje a budoucnosti. Vše podstatné se v mýtickém světě odehrálo v minulosti, v blíže nespecifikovaném „pra-světě“ a dnešek i zítřek je jeho pouhou nápodobou.

Se vznikem filosofie svět absolutní pravdy končí. Filosofii není a nemůže být realitou, vždy je pouze výkladem či výkladem výkladu. Ve filosofie se stále ptáme: a je to skutečně tak, neexistuje jiný, lepší výklad? Nemýlíme se? A protože je filosofie stálým hledáním a interpretací, je nutně vázána na psaný text - a to i navzdory faktu, že mnoho filosofů žádný text nenapsalo.

Ad. 2. Náboženský postoj není postojem filosofickým, ale není ani postojem mýtickým. Porovnáme-li text Starého zákona s Platónovým Faidrem a zároveň s prepisem nějakého mýtického vyprávění zjistíme, že všechny tři zastupují svébytnou formu vztahování se ke světu. Židovská víra – stejně jako křesťanství – je, stejně jako mýtus, založena nějakým posvátným, nezpochybnitelným textem (Starým, resp. Starým a Novým Zákonem). Nicméně tento posvátný, absolutní, poslední text není textem „jednoho“ čtení. Na rozdíl od mýtického výkladu výklad náboženský, stejně jako filosofická úvaha, vyžaduje interpretaci, vysvětlení. Náboženští autoři musí o výkladu svého posvátného textu diskutovat, jednat, a proto se – stejně jako filosofové – nemohou nikdy natrvalo vrátit k mýtickému světu absolutní pravdy.

Na rozdíl od filosofie si však nábožensky založení myslitelé (či jinak řečeno teologové) nemohou zpochybnit všechno. Jistá část jejich přesvědčení bude vždy dogmatická, tzn. nezpochybnitelná, jistá, brání se další interpretaci.

Ad. 3. A posledním námi zkoumaným způsobem vztahování se ke světu zůstává věda. Také u vědy nalzáme některé shodné rysy s filosofií. Obě dvě zakládají svůj přístup na racionalitě a evidenci. Obě mají společnou nechuť k absolutním, dogmatickým pravdám, obě si zakládají na principu falsifikace. Přesto filosofie není a nemůže být vědou a zároveň věda není a nemůže být filosofií.

Rozdíl mezi vědou a filosofií nám dobře osvětlí příměr technika a kutila (použitý před lety v jiné souvislosti C. L. Straussem. Zatímco technik při výrobě nějaké součástky vychází od čistého

stolu a zajímají ho přesné, opakovatelné postupy při výrobě, kvantifikovatelné vstupy a konečný produkt, kutil vždy vychází z toho, co se nachází v jeho dílně, která dříve nepotřebná či dnes již nefunkční součástka by se při výrobě daného produktu dala použít. Kutil při své práci vychází ze znalosti toho co se do chvíle, ve které potřebuje vyrobit danou součástku v jeho dílně událo, co se v ní právě nachází a co z toho může při výrobě použít. Nic z toho nemusí zajímat technika. A stejně tak filosofie – na rozdíl od vědy - nemůže rezignovat na svoji minulost, na dávno mrtvé autory, na myšlenky, které se nám ostatním zdají být tak archaické. K tomu, abyste pochopili teorii relativity nemusíte o ptolemaiovské fyzice vědět vůbec nic. K tomu, abyste pochopili Sartra, musíte takřka bezpodmínečně znát Platona, F. Bacona a Marxe. A ještě jinými slovy – věda je přetržitá, diskrétní, filosofie je plynulá, kontinuální.

Presokratikové

Ačkoliv je pre-sokratická filosofie starověkého Řecka velmi podnětná – na nejvyšší příčku filosofie ji staví tak rozdílní autoři jako G. W. F. Hegel, M. Heidegger či R. Rorty – nemůžeme jí z pochopitelných důvodů věnovat tolik prostoru kolik si skutečně zaslouží. Nicméně alespoň základní, obecnou charakteristiku nemůžeme pominout. Tedy:

1. Texty pre-sokratiků se nám dochovaly ve velmi kusé podobě, a to navíc v naprosté většině zprostředkovaně přes třetí autory. Proto je u mnohých z nich velmi obtížné – ne-li nemožné – vystopovat základní filosofický názor, plán, strukturu. U výkladu pre-sokratiků se jedná vždy o spekulaci – tu více, tu méně pravděpodobnou.
2. Přes tuto základní obtíž můžeme s jistotou prohlásit, že základním problémem všech pre-sokratiků je původ, podstata, esence (arché) světa. Všichni se táží, co je za jednotlivým bytím, co je za smysly pozorovatelným děním. A jejich odpověď není překvapivě ani jednotvárně stejná, ani primitivně libovolná. Počíná samozřejmě naivním „látkovým“ materialismem, ale přes zabstraktněly, nehmotný číselný princip a dialektický princip sváru se dostává až k téměř čistému idealismu a na druhé straně k strukturnímu (síťovému) výkladu světa. Tak rychlý filosofický rozvoj nemá na světě (včetně filosofie indické a čínské) obdobu.
3. I když výše zmíněná otázka původu, podstaty světa zůstává hlavním předmětem zájmu pre-sokratiků, objevují se u některých z nich i otázky další – etické (Pythagoras, Xenofanés, Démokritos), politické (Hérakleitos) či estetické (Pythagoras, Démokritos). Zůstanou však na okraji zájmu a pozornosti.
4. Pre-sokratická filosofie končí tak rychle jak počala a dosáhla svého vrcholu. V době, kdy žijí sofisté (a Sókratés dodejme pro ty, kteří si neumí přiznat, že Sókratés byl také jen sofistou, i když zvláštním), ještě někteří pre-sokratičtí autoři působí, ale celá sofistická filosofie jakoby pocházela z jiné planety (jak vtipně poznamenává ve svém díle Egon Bondy). Nic z toho, co zajímalo pre-sokratiky, sofisty nezajímá, jejich jazyk je výrazně odlišný a filosofie jednou pro vždy pre-sokratický způsob nahlížení světa opouští.

A nyní k samotným pre-sokratikům:

I. Mílétská škola (první „západní“ filosofická škola)

Thalés z Milet (nar. 640) – matematik, obchodník, astronom, cestovatel a první „evropský“ filosof prohlašoval, že vše pochází z vody. Z několika dalších dochovaných zlomků můžeme s určitou pravděpodobností odvodit, že celý hmotný svět považoval za oduševnělý.

Anaximandros (nar. 611) – filosoficky nejvýznamnější autor Mílétské školy. Na místo nějakého hmotného, či spíše látkového principu za podstatu světa pokládá abstraktní apeiron tzn. neomezené, nevyhraněné, neurčité, ze kterého teprve vznikají peras, tzn. věci určité, ohraničené, vymezené. Neobjasněný zůstává jeho zlomek týkající se etické dimenze vznikání: „a pak se opět do nevyhraněného vrací, neboť si za své bezpráví navzájem zaplatí pokutu a trest podle svého určení“.

Anaximénés – pravý protiklad Anaximandrův (a přesto možná též jeho žák), který má blíže k vědeckému přístupu a dále k spekulativní abstrakci. Za původ všeho pokládá vzduch, což je oproti Anaximandrovi návrat – a ústup – k Thalétovi.

Pythagorás a pythagorejská škola

Pythagorás (nar. 580) – myslitel, který dokázal během svého života provést filosofickou spekulaci, která v Indii trvala přes 500 let. Na rozdíl od míleťanů odhodil hmotný, látkový princip a nahradil jej nehmotným a čistě abstraktním principem čísla. Základem, pra-příčinou všeho je tedy číslo a číselný poměr. Celý vesmír (kosmos) je založen na principu čísla. Již u Pythágora bohužel nacházíme jisté „nábožensko-sektářské“ zneužití tohoto objevu a víme, že sám Pythagoras spojoval svoji teorii s naukou o stěhování duší, specifickým vegetariánstvím a dalšími obskurními poučkami. Pozdější pythagorejci pak filosoficky nepřinášejí nic nového.

Xenofanés

Xenofanés (nar. 580) – je další velmi významnou postavou řecké filosofie. Teprve v něm filosofie dokonává své obsahové zproštění se mýtu (jazykově, neboli formálně se filosofie oprostí od mýtu až s Platónem a zejména s Aristotelem). Xenofanés je zavilým odpůrcem tradičního řeckého náboženství a ukazuje nám jeho „antropologickou“ podstatu. Píše, že zpodobňujeme bohy do podoby lidí jen proto, že sami máme tuto podobu. Pokud by měli bohy zpodobňovat koně, vytvořili by je jistě v koňské podobě, černoši by je namalovali černé a asiaté žluté. Bůh nemá žádnou konkrétní podobu - je to kulaté, dokonalé jouscno.

Elejská škola

Parmenidés (nar. 540) – první představitel Elejské školy. Ze zlomků dochovaného díla nemůžeme s jistotou určit zda byl – tak jak jej interpretuje Platón – krajním idealistou nebo naopak zástupcem nestrukturovaného materialismu. Každopádně ho ale můžeme zařadit k radikálním racionalistům. Parmenidés tvrdí, že naše smyslové (či ještě jinak empirické) poznání je falešné a jediným možným způsobem vztahování se ke světu je rozum. Proto neuznává možnost pohybu a říká, že nebytí nemůže existovat a protože bytí vyplňuje vše, neexistuje ani pohyb. Veškeré bytí – tzn. Vše, co existuje, má – stejně jako u Xenofana – podobu koule. Zenón z Eleje – žák Parmenidův a vášnivý obhájce jeho nauky nebyl originálním myslitelem. Za svůj hlavní cíl si určil obhajobu Parmenidova učení a té podřídil celou svou filosofickou tvorbu. K prokázání Parmenidova učení o nemožnosti pohybu vytvořil tzv. aporie – popisy událostí, které možnost pohybu a nedokonalost smyslů dokazují. Dochovaly se nám aporie tři: Achilles a želva, Letící šíp a Stadion. Vyvrátit aporie můžeme až na základě spojitosti funkcí. Melissos – nejmladší a nejméně originální představitel Elejské školy. K Parmenidovu učení dodává pouze představu nekonečného (i zde si uvědomme, že Řekové nekonečno znali pouze jako myšlenkový konstrukt, skutečná nekonečnost vesmíru jim byla nesmírně vzdálená), neohrazeného bytí. Také pro něj je prázdný prostor pouhou chimérou.

Hérakleitos z Efezu

Hérakleitos z Efezu (nar. 540) – protivník Parmenidův, velmi temný a přitom v dalších dějinách filosofie vlivný autor. Hérakleitos učí, že neexistuje a nemůže existovat klid (vidíme přímou protikladnost Parmenidovu). Vše se mění, plyne, rozvíjí a upadá. Základem všeobecného pohybu je podle Hérakleita věčný svár, který je podstatou, základem celého světa dění. Tento svár je však zároveň u Hérakleita spojen s představou všeobecného rozumového řádu (logos). Svět existuje v tzv. cyklech. Po jistém časovém úseku se vždy vrací k původní podobě a tou je podle Hérakleita oheň. Jinak řečeno – v určité časové periodě vždy celý svět znovu a znovu shoří a povstane z popela.

V oblasti politiky byl Hérakleitos nesmírně konzervativním a proti-demokratickým autorem. S Eleaty vedl první dochovaný filosofický spor v dějinách filosofie.

Starší fyzikové

Empedoklés (nar. 490) – zavádí do filosofie dualistický výklad světa a prohlašuje, že kosmos má dva principy – látkový a pohybový. Za látkový (hmotný) princip prohlašuje Empedoklés čtyři prvky: oheň, vodu, vzduch a zemi. Za pohybový dva principy: lásku a svár. A pohybový princip

spolu s látkovými elementy tvoří náš celý svět. Empedoklés byl zároveň prvním filosofickým „šarlatánem“ a podle dochovaných zpráv prohlašoval, že je nejmoudřejší ze všech lidí a své tvrzení, že se stal bohem, chtěl dokázat skokem do – tehdy velmi aktivní – Etny. Jak vše dopadlo si jistě domyslí i zarytý zastánce „vyšších sfér“.

Anaxágoras (nar. 500) – zmnožuje oproti Empedoklovi látkové principy a princip pohybu omezuje na jeden. Látkových principů je podle něj neomezené množství a každá věc má nekonečně dělitelná „semena“, ze kterých se skládá. Pohyb je však fundován pouze jediným principem – duchem (nús). Anaxágoras také učil, že planety jsou pouhá tělesa, nikoliv bohové a v tehdy ještě nábožensky založených Athénách mu hrozila smrt.

Mladší fyzikové - atomisté

Démokritos (nar. 470) – stejně jako Parmenidés vyznává poučku, že bytí není a nemůže být dělitelné. Na rozdíl od Parmenida však učí, že kromě samotného bytí (atomů) existuje ještě „nebytí“ neboli prázdný prostor, ve kterém se jednotlivé částičky dále nedělitelného bytí pohybují a svým pohybem tvoří vše existující. Vše – včetně Bohů – je tvořeno seskupením různých atomů. Démokritos byl velmi plodným autorem – snad na úrovni samotného Platóna – protože však nevyhovoval svým téměř ateistickým naturelem ani Platónovi ani křesťanskému středověku, nedochovala se nám z jeho díla žádná ucelenější pasáž.

Leukippos – o Leukippovi nevíme téměř nic, ani to, zda slovo Leukippos není jiné označení pro Démokrita. V každém případě i Leukippos je představitelem ranného řeckého atomismu.

Sofisté a Sókratés

A dostáváme se k velmi důležitému zlomu ve vývoji řecké filosofie. Sofisté a Sókratés (a na tomto místě dodejme, že Sókratés mezi sofisty patří a to jak tématem své filosofie, tak šíří záběru (sofisté ji mají spíše širší než Sókratés) a také použitou metodou filosofování) jsou oproti pre-sokratikům radikálně odlišnými filosofy. Nezajímá je podstata světa, první princip, ale spíše společnost a člověk. Nejprve si řekněme něco o společenských a filosofických příčinách vzniku sofistické filosofie. Jsou ve své podstatě tři:

1. Těsně před vznikem sofistické filosofie dochází k ohromnému ekonomickému rozmachu řeckých států po perských válkách a s ním souvisí silná tendence k demokratizaci (samozřejmě demokratizaci pro 15-25 procent obyvatelstva, ale přeci jen demokratizace).
2. Řekové se – také v důsledku perských válek – setkávají s „barbary“ a jejich poznáním. A poznání druhého je vždy prvním krokem k osvícenství a libertinství.
3. Navíc předchází pre-sokratická či přírodní filosofie celým svým vývojem ukazovala, že výklad světa je ve své podstatě libovolný a nemůže mít nárok na dlouhodobou platnost – vždyť jednotliví pre-sokratikové se navzájem vylučují.

A jaká je vlastně „sofistická“ filosofie?

1. Je relativizující – a to zejména v oblasti poznání. Nezajímá se tolik o to co svět je, ale spíše o to jaký se nám jeví a proč se nám tak jeví.
2. Je prodejná. Filosofové už nejsou filosofy-samotáři, kteří nejsou na svém filosofování nezávislí, ale jsou prodávajícími učiteli, kteří musí být zaměřeni na spokojenost svého zákazníka (proto jsou sofisté tak neontologičtí).
3. Je osvícenská a libertinská – což v jistém smyslu znamená, že se definitivně osvobodila od dogmatu mýtu i původního náboženství.

K sofistům patří např. Prótagorás (nar. 480) – tvrdící, že „mírou všech věcí je člověk, jsoucích, že jsou, nejsoucích, že nejsou“, či Gorgias dokazující ve svém spisu, že nic není, i kdyby něco bylo nemůžeme to poznat a i kdybychom to mohli poznat, nemůžeme to nikomu sdělit. Někteří sofisté dokonce napadali instituci otroctví, či náboženství jako takové. Filosofie sofistů nemá velkého autora, ale sama je velkou a významnou filosofií.

Sókratés (nar. 470) – je největším a navíc velmi svěbytným sofistou. Nenapsal žádné dílo a jeho filosofii známe jen prostřednictvím Xenofóna, Platóna a Aristotela. Stejně jako ostatní sofisty jej podstata světa či příčina pohybu nezajímala a svoji filosofii určil delfským výrokiem „poznej sám

sebe“. Do sofistické filosofie vnesl vážnost tázání se po dobru (a to dobru obecně, nikoliv jen dobru pro mne) a dokázal tak zaplnit „etické vákuum“, které zbylo po odumření tradičního žitého náboženství. Sókratés byl velký člověk s mimořádným charismatem a uměním oslovit člověka v ten správný okamžik a na tom správném místě, se smyslem pro spravedlnost a se zajímavou etickou koncepcí. Škoda jen, že si jeho odkaz pro svoji jistě mimořádnou, ale velmi svébytnou filosofii ukradl Platón. Od Platóna už Sókratés není a ani nemůže být co býval.

Platón

Platón (427-347)

A. Nejprve Platónovo (nekompletní) dílo:

dialogy: ranné období: Obrana Sókratova, Kritón, Gorgias, Ión, Hippias Větší, Protágoras, Charmenidés, Kratylos

střední období: Symposion, Menón, Faidón, Ústava, Faidros

pozdní období: Parmenidés, Sofista, Politik, Filébos, Timaios, Kritiás, Zákony

B. Platónova ontologie, neboli teorie bytí, podstaty světa:

Podle Platóna je náš žitý svět, tzn. tento text, Vy, Vaše ruce, obličej, vlasy, Vaši blízcí, prostě vše kolem nás pouhým stínem, odrazem, druhotným projevem světa lepšího, dokonalého, neměnného. Tento druhý svět – tzv. svět idejí – je svět skutečný, pravý, dokonalý a my jsme jeho vedlejším a dodejme s Platónem poněkud trapným důsledkem. Skutečný svět idejí je hierarchizovaný, věčný a nepodléhající změně. Naším cílem je tedy co nejvíce se vzdálit tomuto neskutečnému světu a přiblížit se světu idejí a za druhé vnést do tohoto nedokonalého světa alespoň pevnou a neměnnou hierarchii světa dokonalého.

C. Platónova teorie správného jednání a dokonalého státu:

Platón zasazuje „ideální stát“ hluboko do minulosti a vše co přivádělo změnu je tedy úpadkem (to je jeho obecná „ontologická“ představa - změna je vždy změnou k horšímu - kromě návratu k ideálu - „veškerá změna je zlá, kromě ve věcech na kost zlých“. K úpadku podle Platóna dochází vždy, když se krev ovládajících míchá s krví ovládaných a tomuto míšení krve tedy musíme vždy zabránit.

Po ideálním státu následkem úpadku zaviněnému míšením krve sestupně následuje:

timokracie (vláda ušlechtilých)

oligarchie (vláda bohatých)

demokracie (vláda svobody nezákonnosti)

tyranie (choroba obce)

Historie společnosti je historií nemoci a jediným lékem je nastolení společnosti v souladu se světem idejí. Taková společnost musí nutně bránit jakékoliv změně, a to za každou cenu.

Hierarchie dokonalé společnosti musí kopírovat následující schéma:

filosof-král

strážcové

jejich pomocníci – bojovníci

pracující třída (včetně obchodníků, tesařů atd.) – ve své podstatě dobytek, který udržuje třídu strážců

otroci (super-dobytěk)

Zatímco ve společnosti strážců panuje důsledný komunismus, tzn. společné vlastnictví všeho, včetně žen a dětí (které se hned po porodu odebírají matkám), eugenika a trestání jakéhokoliv svobodného názoru, je život pracující třídy svobodnější, ale záměrně nesmírně materiálně chudý. Zákonodárcem je filosof-král, držitel absolutní moci. Otroci nestojí Platónovi ani za řádek textu, jsou skutečně pouhým super-dobytkem.

Aristoteles

Aristoteles (384-322) – Platónův žák a spolu s ním největší filosof antiky. Názory na Aristotela se velmi různí – někteří jej pokládají za autora, který k Platónově dědictví téměř nic nepřidal, jiní ho považují za největšího a zároveň nejoriginálnějšího myslitele. Pravda není někde uprostřed,

ale prostě jinde. Aristoteles v mnohém Platónovy myšlenky přejímá a základní koncepty své filosofie na platónském učení staví. Nicméně je to myslitel takového formátu, že prostým, neoriginálním platonikem být ani nemůže. B. Russell ve své knize „Dějiny západní filosofie“ napsal, že Aristoteles je kombinací Platóna a selského rozumu. I to je svým způsobem pravda, já bych se však přiklonil k jinému příměru – Aristoteles je mimořádný filosof, který měl tu smůlu – či to štěstí, že jen o jednu generaci před ním žil stejně mimořádný myslitel Platón. Ale už k samotné filosofii Aristotela. Dělíme ji na následující disciplíny:

1. Logika a teorie poznání

2. Metafyzika

3. Etika

4. Politika

5. Estetika

1. Logika a teorie poznání:

Aristoteles (stejně jako Platón) staví empirické (zkušenostní) poznání níže než poznání racionální, teoretické. Přesto má – a zde na rozdíl od Platóna – pro smyslové poznání ve svém systému místo a v mnoha oborech je chápe za zásadní. Jak je to možné? Aristoteles totiž svět po vzoru Platóna dělí na dokonalý, neměnný svět nadlunární a svět zemský, svět nedokonalý, podléhající změně. Rozumem, racionalitou pak podle něj můžeme poznávat pouze svět nadlunární (vesmírný), protože na dokonalost se hodí dokonalé poznání. Jenže – a zde se projevuje Aristotelův smysl pro realitu – protože jsme nuceni žít na Zemi, která patří k nedokonalému světu, potřebujeme poznání adekvátní tomuto nedokonalému světu – a to je poznání empirické, smyslové. Jinak řečeno Aristoteles je racionalista, který z donucení vnějším světem používá – a to mimořádně zdatně – i empirické poznání. Nadřazenost teoretického (racionálního) poznání dokazuje podle Aristotela i jeho samoučelnost – protože nemá jiný účel než v samotném poznávání (nekoná se za nějakým účelem, ale jen pro sebe samo) je přirozeně vyšší – zde se silně projevuje Aristotelův aristokratismus.

Aristoteles je zároveň zakladatelem predikátové logiky 1. stupně. To je překvapivé, protože tato logika patří až do vyšších pater formální logiky a zdálo by se nám pravděpodobnější a snad i vhodnější vynalézt nejprve primitivní formy logické analýzy, a teprve později ty vyšší.

Aristoteles k tomu zjevně nepřihlédl, primitivní výrokovou logiku nechal k objevení stoikům a sám rozkryl pravidla logiky vyšší.

2. Metafyzika

Aristotelova metafyzika je realistickou verzí Platónova učení o idejích. Aristoteles odmítá tezi, že ideje existují někde mimo tento svět a do našeho světa se pouze „odráží“. Namísto toho učí, že ideje jsou obsažené přímo ve věcech, a jsou tedy jejich nedělitelnou součástí. A tyto ideje věcí, přítomné ve věcech samých, nazývá Aristoteles formami. Kromě forem je však ve věcech také látka, čistá potencialita a „náplň“ formy. A navíc, kromě těchto kořenů, příčin věcí, každá skutečnost vyžaduje přítomnost příčiny (tzn. něčeho, co jí předcházelo a dalo jí vzniku) a účelu (tzn. něčeho, k čemu sama věc směřuje). A tato forma, látka, příčina a účel je podstatou všeho. Výjimku tvoří Bůh, který je čistou formou – tzn. neobsahuje žádnou látku, nemá žádnou příčinu a jeho účelem je on sám. Hierarchie všech věcí je pak dána jejich podobností Bohu – ty věci, které jsou více samy sobě účelem, ve kterých forma převládá nad látkou atd. jsou vyšší, lepší, dokonalejší. A naopak. Nadlunární svět je dokonalejší, protože je příčinou vzniku světa zemského, protože v něm převládá forma nad hmotou (látkou nadlunárního světa je podle Aristotela etér, který sám stojí na pomezí látky a formy), protože nesleduje účel mimo sebe sama.

3. Etika

Aristotelova Etika je asi nejslabší částí jeho filosofie a v mnohém kopíruje jeho představu životního stylu. Aristoteles je totiž prvním „katedrovým“ filosofem, který záměrně nevyhledává čin, boj o všechno, sázku, ale který v tichu své pracovny trpělivě zkoumá. V tomto smyslu na rozdíl od svých předchůdců Aristoteles není filosof-bojovník, ale příkladný filosof-úředník. Snad

také proto je jeho etika tak uměřená a klidná. Etické je to, co se nachází mezi extrémny – zlatá střední cesta. Takže nemáme být ani zbabělí, ani lehkovážní – máme být stateční. Nemáme být ani lakotní, ani rozhazovační, ale štedří atd...

Nejslabší částí Aristotelovy etiky je pak popis ideální aktivity. Asi tak jak by pijan považoval za nejlepší ze všech možných modelů chování pití, lenoch válení se a sadista mučení charakterizuje Aristoteles nejlepší možné chování podle sebe – filosofování. Jen to je podle něj účelem samo o sobě, jen to nám umožňuje radostně a čestně žít. Na tomto místě Aristotela téměř nepoznáváme.

4. Politika

V politice snad nejvíce platí Russellovo: Aristoteles, to je Platón smíchaný se zdravým selským rozumem. Aristoteles také není zastáncem demokracie, ale už ví, že se s tím nedá nic dělat. Stejně jako Platón je přesvědčen o principiální nerovnosti lidí (viz jeho pohled na otroky a jejich z duše pramenící „přirozené“ otroctví), ale ví, že za tuto nerovnost již nemůže bojovat stejným způsobem jako za časů Platóna. Také on by chtěl z obce vykázat čas a vývoj, ale už si je vědom, že politika by měla být té které obci šitá na míru. Takže vzniká teorie oscilující kdesi mezi Platónem a Machiavellim. Pragmatismus korigovaný dogmatem a dogma korigované pragmatismem – a to vše spojené spolu s vynikajícím smyslem pro realitu a takřka dokonalou schopností sbírat, třídít a vyhodnocovat informace.

5. Estetika

V estetice patří Aristoteles k nejvýznamnějším autorům starověku – jeho první část Poetiky je vůbec prvním vědeckým pojednáním o kráse a svojí úrovní si nezádá s většinou děl 20. století. Aristoteles jako první Evropan nachází spojnicu mezi uměním a krásou (do té doby bylo umění chápáno spíše jako „techné“ tzn. řemeslo, nebo jako „poiésis“ tzn. tvorba na základě ovlivnění bohy či v transu a krása se s ním nespojovala. Zavádí pojem „napodobující“ umění a tím razí budoucí vznik dnes tak běžného pojmu „krásná“ umění, tzn. umění zabývající se krásou. Druhá kniha poetiky – o smíchu – se bohužel nedochovala.

Aristoteles asi jako nikdo ovlivnil dějiny evropské filosofie. Bohužel jeho velikost právě tyto dějiny na tisíciletí a něco zastavila. Po celou tu dobu si na jeho autoritu nikdo netroufl. Všechny další zásadní filosofické (ale i vědecké) objevy po Aristotelovi byly učiněny proti Aristotelovi. Jednoduše řečeno stal se zdí, kterou bylo potřeba zbourat. Jenže ani to neubírá na jeho velikosti. Pokud bychom Aristotela z dějin filosofie vyškrtili, ztratila by příliš mnoho z toho, co považujeme za podstatné: schopnost kombinovat racionalitu a empirii, schopnost pečlivé, mravenčí práce, suchý, ale přesto nádherný jazyk a zejména Aristotelovu velikost, kterou nacházíme i na místech, kde se krutě a hloupě mylil.

Helénismus

Obecná charakteristika

Již za života Aristotela dochází v řecké společnosti k zásadním politickým změnám. Malé městské státy nahrazují – a postupně nahradí – obrovské, centrálně spravované říše. Občanská a politická svoboda (vztahující se přirozeně výhradně na malé procento dospělých mužů) definitivně z antického světa mizí.

Zároveň se ale řecká kultura rozšíří do celého tehdy známého světa. Spolu s Alexandrem Velikým (krutým a despotickým žákem Aristotelovým) se dostane do Persie, později do Egypta a také za pomoci Římské říše do celé jižní Evropy a severní Afriky.

Tímto rozmachem se však řecká kultura zároveň „ředí“, přejímá vlivy ostatních kultur a s postupem času dochází k stále silnějšímu ovlivňování východními kulturami (perskou, egyptskou ap.).

Ze všech výše zmíněných důvodů antická filosofie po Aristotelovi upadá a odmyslíme-li Plotína, pak s postupujícím časem se filosofická hloubka a odvaha - přes vzrůstající počet a také oblibu filosofických škol - postupně vytrácí. Nakonec z celé filosofie zůstane hodně kulhavá a přesto estetizující etika. Příklad o mládí, dospělosti a stáří kultur rozhodně neplatí, pro antický svět a helénismus však má metafora umírajícího starce něco do sebe.

Helénistickou filosofii můžeme rozdělit do dvou - z filosofického hlediska - nevýznamných a tří významnějších škol. Ty málo významné jsou platónská Akademie a peripatetická škola, ty významnější stoá, epikurejci a skeptikové.

Platónská Akademie a peripatetici

Platónská Akademie drží smutný primát v prosazování iracionálna a mystiky do antické filosofie. Právě skrze Akademii se do antické filosofie dostávala anti-racionální, libovolná spekulace a lidé jako Xenokratés či Speusipos budou po dlouhou dobu synonymy helénistického úpadku. To Akademii na druhou stranu nebránilo v eklecticismu a velmi rychlému střídání „módních“ trendů.

Takřka přímým opakem platónské Akademie je peripatetická škola - ani ona nedosáhla významných filosofických výsledků, ale z jiných příčin. Peripatetikové ve své práci dávali zásadně přednost vědě a filosofická spekulace je spíše odpuzovala. Jenže ani věda nemá ve filosofickém myšlení zásadní význam. Proto ani dobří vědci peripatetické školy - např.

Theofrastos nebyli dobrými filosofy.

Skeptikové

Pro skeptiky - stejně jako pro stoiky či epikurejce - platí, že základem jejich filosofie byla etika. Všechny další otázky (gnoseologické, metafyzické, ontologické) zůstávají u všech tří hlavních škol helénismu podružné, jakkoli z nich může ta která filosofie vycházet. Pregnantním příkladem jsou právě skeptikové.

Zakladatel skeptické školy Pyrrhón (nar. 360), který sám nenapsal žádné dílo, vychází z následující premisy: svět je nepoznatelný a my nemůžeme nic správně rozhodnout.

Z této poučky se na první pohled může zdát, že Pyrrhónovým zájmem byla spíše teorie poznání (cizím slovem gnozeologie) a ne etika. Ale to je omyl - Pyrrhón klade do základů své filosofie tuto poučku nikoliv z gnozeologických, nýbrž etických důvodů. Totiž - podle jeho názoru - pokud přijmeme tezi o principiální nepoznatelnosti světa a zdržíme se úsudku o něm (tzv. epoché), pak náš postoj zůstane postojem ataraxie, tzn. vnitřní lhostejnosti, nevzrušenosti - a jedině tento postoj vede k relativně snesitelnému životu. Pyrrhón využívá gnozeologii ve službě etiky - ne naopak. A tento postoj zůstane všem skeptikům. Ani v ostatních otázkách se názory skeptiků příliš nevyvíjely - pozdější autoři v podstatě obhajují Pyrrhónovo stanovisko a zesměšňují, či zlehčují argumenty ostatních škol. Snad jen pro ilustraci uveďme například Sexta Empirika či Ainesidémose.

Epikurejci

Zakladatelem Epikurejské školy byl Epikurós (nar. 341) a také tato škola postrádá vnitřního vývoje - žáci Epikurovi (snad s výjimkou Lucretiuse Cary) v podstatě opakují to, co řekl jejich mistr. Není to filosofie příliš složitá - základním cílem je osvobodit lidstvo od strachu. Epikurós tvrdí, že lidé mají strach především z bohů, z utrpení a ze smrti. Strachu z bohů a ze smrti nás zbaví správně vysvětlená metafyzika, strachu z utrpení etika.

Strach z bohů a ze smrti

Svět je pouhým seskupením, aglomerátem atomů a prázdna. Neexistuje nic, co by nebylo složené z nezničitelných, věčných atomů. Bohové sice existují (Epikurós tvrdí, že jestliže všechny kultury uznávají existenci bohů, nelze tak jednotný postoj ignorovat.), ale pouze v prázdném prostoru mezi jednotlivými světy a o našem vlastním životě vůbec neví a nezajímají se o něj.

Smrt je pak pouhým rozpadem atomů, které tvoří duši. Dokud naše duše existuje, není tu smrt a po smrti už zase neexistuje naše duše. Smrt se nás tedy netýká, nemusíme z ní mít strach.

Zároveň, pokud budeme žít podle určitých pravidel, nemusíme mít strach z nešťastného života.

Strach z bolesti a nešťastného života

Šťastný život je podle Epikurea život slastný, ale nikoliv slasti tělesné či slasti intenzivní a požívačné, protože po těchto slastech přichází nevyhnutelně strast. Šťastný, slastný život je životem, ve kterém nedáváme místo strasti. Slast - a tedy štěstí - je nepřítomností bolesti. A tu nám zaručuje jednak střídmost (nikoli však askeze) a dále ataraxie, tzn. vnitřní nepohnutelnost, lhostejnost ke světu i nám samým.

Přihlédneme-li k době, ve které Epikurós žil a k jeho celoživotní, velmi bolestivé nemoci, nemůžeme jeho filosofii označit za nesmyslnou. Navíc - a zde se již dostáváme za hranici etiky - Epikuros uskutečnil jeden z nejvýznamnějších filosofických objevů helénismu - objev spontánního se odchýlení atomu od své dráhy, tzv. parenklize. Atomy totiž podle Epikura nemohou kauzálně sledovat svoji dráhu, protože by v tom případě nemohla existovat svoboda lidského jednání - a tu měl Epikuros v úctě. Proto se musí tu a tam ze své dráhy naprosto spontánně a proti přírodním zákonům odchýlit. Tím se z determinismu a principiální lidské nesvobody dělá fikce.

Stoikové

Poslední a v jistém smyslu nejvýznamnější filosofickou školou helénismu je stoa. Stoa se jako jediná škola helénistického období vyvíjela a patří k ní také nejvíce zaznamenaní hodných filosofů - počínaje Zenonem z Kitia a konče Markem Aureliem. Přesto se ani žádný ze stoiků nemůže co do filosofické velikosti měřit s Aristotelem či Plotínem. I stoa patří ke školám úpadku antické filosofie.

Stoickou školu (stoa znamená sloupořadí podle první stoické školy na Kypru) založil Zenón z Kitia (nar. 340), který jak už je tradicí řeckých zakladatelů filosofických škol sám nic nenapsal. Jeho učení upevnili a v dialogu se skeptiky i epikurejci vytříbili Kleanthés a Chrysippos. V průběhu dvou generací se stoa stala velmi známou - a také váženou - filosofickou školou. Pak přichází doba tzv. střední stoi, k jejímž hlavním představitelům patří Panaitios a Poseidónios. V té době se začíná stoa iracionalizovat a mystičtět a stále více se přiklání k etickým problémům. Pozdní stoa již je takřka čistou etikou a k nejvýznamnějším autorům patří Epiktétos, Seneka a Markus Aurelius. Jen propuštěný otrok Epiktétos se však - alespoň podle dochovaných zpráv - choval tak, jak doporučoval ve svých knihách. Seneka a Markus Aurelius jsou typickými představiteli sociálně degenerované „vyšší“ římské společnosti. Jak kdesi poznamenal Komenský - a zde parafrázuji - topí se v zlatě a násilí o chudobě a mírnosti píší.

Základem stoického učení je rozdělení filosofie na tři oblasti: fyziku (maso), logiku (kosti a šlachy) a etiku (duši). Etika je samozřejmě nejdůležitější, ale i fyzika a logika hraje ve stoickém systému podstatnou roli.

Logika je věda, která nás učí správně uvažovat a poznávat. Stoikové objevují tzv. výrokovou logiku, která je sice jednodušší než Aristotelem objevená logika predikátová, ale i tento objev znamená v dějinách logiky velký krok vpřed. Příznačné pro dobu je, že ani stoikové výrokovou logiku ve svých fyzických (dnes bychom řekli metafyzických) úvahách často nepoužívají. Fyzika je věda zabývající se podstatou světa. Ta je podle stoiků velmi prostá - vše tvoří jemné částice, které jsou ale na rozdíl od atomistů či epikurejců oduševnělé a mezi nimiž hrají zásadní roli tzv. aktivní (menší a teplejší) částičky, které stoikové nazývají pneuma. Všechny částice však podléhají kauzalitě a celý svět tedy podléhá zákonu nutnosti (foedera fati). Lidská svoboda - stejně jako svoboda obecně - je jen mýtus.

Etika založená na jejich přesvědčení o neexistenci svobody je myslím zřejmá: je to etika ctnosti a povinnosti, etika, která učí přijímat osud takový jaký je a vždy a za každých okolností - byť i za cenu života - dostát svým povinnostem. Je to etika smutná a křečovitá, a snad proto měla ve své - smutné a křečovité - době takový úspěch. Až teprve křesťanství dokázalo zlomit moc stoické filosofie ve vyšších kruzích římské společnosti.

Novoplatonismus

Poslední školou, která patří (i nepatří) k helénistické filosofii je novoplatonismus.

Novoplatonismus je směrem, který patří k pozdní antické filosofii jazykem i zvoleným tématem, úroveň helénistické filosofie však vysoko překonává. Zatímco jeden z největších helénistických filosofů Epikurós zůstává hluboko pod Platónem či Aristotelem, Plotinos (204 po K.) (hlavní představitel novoplatonismu) patří níže jen o stupínek. (Dodejme ještě zajímavost: učitelem Plotína - největšího představitele pozdně antické filosofie a Origena - největšího učitele ranného křesťanství byl přístavní nosič kobereců Ammonios Sakka). V tomto smyslu můžeme novoplatonismus považovat za poslední vzepjetí řeckého ducha. A jaký je tedy Plotínův systém?

První příčinou a tím nejdokonalejším je Bůh, který o světě nic neví a ze kterého vše vzniká nevědomě vyzářováním, přetékáním, emanací jeho dokonalé bytosti. Z něho pak vzniká duch - vlastní to stvořitel našeho světa a z něj světová duše, jednotlivé duše a jako poslední článek řetězu samotná hmota. Hmota sama je hraniční čarou bytí a nebytí - je posledním stupněm, okrajem jsoucího. Proto je také náš hmotný, tělesný svět plný utrpení a strasti. Naštěstí je možné rozumem pochopit strukturu světa a dokonce oproštěním se od tělesných žádostí a těla vůbec dosáhnout nahlédnutí samé První příčiny - Boha. A to má být i náš cíl. (Podle jeho vlastních slov se toto nahlédnutí Boha jemu samotnému díky vytrvalé askezi podařilo čtyřikrát.) Hlavním Plotínovým dílem jsou Eneady.

Křesťanská filosofie pozdní antiky a středověku

Křesťanská filosofie pozdní antiky

Obecná charakteristika

Filosofie konce 20. století už definitivně překonala období primitivního pozitivizmu (který náboženský postoj odsuzoval apriori) i slepého dogmatismu (který zase náboženský postoj chápal jako jediný možný), a proto můžeme hodnotit dlouhých 1500 let, po které v evropské filosofii hrálo určující roli křesťanství ne snad objektivně, ale v každém případě s kritickým odstupem a analyticky. Pokud tak učiníme zjistíme, že žádný z křesťanských filosofů nebyl zjevitelem "Božích pravd", ale že mnoho z nich bez nejmenších pochybností patří mezi filosofickou "extratřídou". A v této souvislosti je neméně zajímavé, že ty největší myslitele vydalo křesťanství hned na počátku své dlouholeté historie. Sv. Augustín, Origenés, Pseudo-Dionýsios – to jsou jen nejvýznamnější ze stovek a tisíců originálních pozdně antických, křesťanských myslitelů. Jak tedy vypadala ranně křesťanská a zároveň pozdně antická filosofie?

A. Byla – což je samozřejmé – křesťanskou, tzn. vycházela z Nového Zákona (v té době ještě stále nekodifikovaného a existujícího ve více verzích). Křesťanským filosofům tedy nešlo o vytvoření nějakého originálního, nového myšlenkového systému, ale o prostou obhajobu Kristova poselství. Ale právě díky vlivu židovství a zejména a snad také díky tomu, že nechtěli být originální za každou cenu, ranně křesťanští filosofové originální byli. Právě oni skončili s tisíciletou představou omezeného světa, jehož součástí jsou i všichni bohové a evropskému myšlení představí myšlenku nekonečna fundovaného Bohem a existujícím v Bohu. Právě oni zásadním způsobem změni naše nazírání času a znovu-objeví filosofii představu vývoje a směřování. A konečně právě oni zlomí dlouhodobé helénistické prokletí čisté etiky a znovu obnoví čisté metafyzické tázání.

B. Zároveň však všichni pozdně antičtí, křesťanští filosofové v mnohém zůstanou v zajetí antického světa. Jeho ponurá, barokně-smyslová atmosféra musela mít minimálně od konce 2. století fascinující moc. Jak jinak si vysvětlit zarážející podobnosti v díle autorů tak odlišných, jako je sv. Augustin a Ammianus Marcellinus (viz vynikající stať v knize Mimesis Ericha Auerbacha). Uhranutí tělesným utrpením, absurditou pozemského života a životní "křeč" cítíme i v těch vyrovnanějších partiích ranně křesťanských filosofů.

C. A nakonec jsou to autoři polemických. Právě díky kvasu, který kolem nich vřel, mohli vytvořit – přes všechnu svou dogmaticčnost a uhranutost pozdní antikou – vynikající filosofická díla. Jak živé – a právě díky polemice s manichejci a skeptiky – je Augustinovo "Vyznání". A jaké hloubky dosáhl Origenés v knize "Peri archón" /O prvním principu/, nebo "Contra Celsus" /Proti Celsovi/ - a opět díky polemice s novoplatonismem a gnozí.

Východní ranně křesťanská filosofie

Východní (povětšinou řečtí) ranně křesťanští filosofové jsou obecně hlubší než západní – v tom tvoří analogii k antické filosofii řecké a římské, přičemž filosofii povětšinou chápou jako základní průpravu k víře, jako něco, co s vírou úzce souvisí a k víře v každém případě patří.

Proto na východě po celé 2., 3. a 4. století nacházíme více významných myslitelů. Mezi ty největší patří beze sporu Cléméns Alexandrijský a jeho nástupce Origenés.

Cléméns Alexandrijský (nar. ?, zemř. 217) patří, jak už to u prvních velkých filosofů-teologů bývá k tzv. teologicko-filosofickým optimistům. Podle něj se pravá víra a skutečná filosofie nikdy nemohou dostat do rozporů, protože obě čerpají ze stejného zdroje pravdy a obě jsou dány Bohem člověku k dispozici. Filosofii považuje Cléméns za průpravu k víře a přirovnává ji v dějinách člověka ke Starému Zákonu, který také předcházal Božím poselství a připravoval na ně. Filosofie je tedy o krůček za křesťanskou vírou a na roveň Starému Zákonu. Filosofie však má podle Cléménse další vznešený úkol, a to přípravu duší na přijetí Boží pravdy. V tomto je filosofie nenahraditelná a nezpochybnitelně přispívá ke spáse duší. Cléméns je také autorem odvážného výroku, který – velmi stručně řečeno – vyzníval v tom smyslu, že pokud by si Cléméns musel vybrat mezi spásou a poznáním Boha, vybral by si poznání Boha.

Nejzávažnějším dílem Cléménse Alexandrijského jsou tzv. “Stromata”, neboli “Koberce”.

Cléménsův nástupce **Origenés** (nar. 184 po K.), žák Ammonia Sakky je asi vůbec největším křesťanským filosofem všech dob. V tomto bodě souhlasím s Egonem Bondym a jsem přesvědčen, že ani sv. Augustin se mu nemůže – co do filosofické hloubky – rovnat. Bohužel však pro svoji energičnost v díle i chování ztratil možnost křesťanskou filosofii vést a ovlivňovat přímo a jeho vliv byl vždy – jakkoli silný – pouze nepřímý. Jeho prvním energickým – i když pro nás již jen stěží pochopitelným – činem byla sebekastrace v osmnácti letech následováním novozákoního příkazu – “a pokouší-li Tě oko Tvé raději je vylup...”. Díky tomuto činu se Origenés již nikdy nemohl stát knězem – a zase díky své energičnosti se jím stal a byl na čas exkomunikován. V apologetice (obhajobě) křesťanství však hrál zásadní úlohu. Kromě toho jako jeden z prvních pracoval na textovém rozboru a výkladu Nového Zákona a sesbíral celkem 6 překladů Nového Zákona z hebrejštiny do řečtiny. Mezi jeho nejvýznamnější knihy patří již zmiňované “O prvním principu” (bohužel kniha stále neexistuje v českém překladu) či “Proti Celsovi”.

Filosoficky je Origenés velmi originálním křesťanským novoplatonikem. Bůh existuje mimo tento svět (viz novoplatonismus), ba dokonce dává vzniknout mnoha dalším světům, ale není to tak, že by o našem světě nevěděl (NZ), protože za nás dal zemřít svého syna a i nadále se o tento svět stará. Ježíš je však cestou k Bohu v našem světě a jeho oběť není univerzální. V jiných světech se k Bohu mohou dostávat i jinou cestou. Další – snad ještě větší – myšlenkou je ideje spásy všech bytostí. Podle Origena je díky svobodě panující ve světě a přitažlivosti dobra spása pouze otázkou času – i ten největší hříšník a odpadlík (včetně ďábla) musí s postupem času zjistit, že dobro je lepší než zlo a tím bude zachráněn.

Velkých myšlenek nalezneme u Origena ještě spousty, ale stejně jako historie k němu budeme nespravedliví a vykážeme mu daleko menší prostor, než si zaslouží.

Pseudo-Dionýsios (poč. 6. stol) – autor, který si vypůjčil jméno slavného předchůdce z počátku křesťanství a na celé tisíciletí zmátl křesťanskou filosofii, je typickým představitelem tzv. negativní teologie, která odmítá připsat Bohu jakékoliv vlastnosti, aby jej – třeba jen nevědomky – nedala do souvislosti s tímto světem. Pokud už se Bůh musí zpodobňovat – a my bychom tomu měli za každou cenu zabránit – pak raději jako zrůda než krása, protože zrůda nás hned upozorní na to, že se nejedná o Boha, ale jen o jeho naprosto neadekvátní nápodobu, kdežto krása nás může mást a odvádět od Boha k sobě. Je svrchovaně zajímavé, že tentýž Pseudo-Dionýsios je autorem krásné – a silné – estetické teorie.

Západní ranně křesťanská filosofie

Tzv. západní ranně křesťanští filosofové začínají úplně jinde než východní. Tuto skutečnost si uvědomíme, srovnáme-li Cléménse s Tertullianem. **Tertullianus** klade víru do absolutního protikladu k filosofii a rozumu. Citát “věřím, protože to je absurdní” sice v jeho díle nenalezneme, ale je pro ně přesto charakterizující. Podle Tertulliana Bůh dal svého jediného syna lidem, protože to je málo pravděpodobné, Kristus se narodil panně, protože je to neuvěřitelné a zemřel na kříži, protože to je nemožné. To je oproti Cléménsově představě filosofie ruku v ruce s

vírou přeci jen odlišný postoj. Ale i západní ranně křesťanská filosofie musela filosofii, nebo alespoň filosofické argumentaci dát prostor. Rehoř z Nyssi či Ambrosios jsou mezi prvními. Skutečně prvním a na západě na dlouhou dobu největším však byl **sv. Augustin** (nar. 354 po K.). Sv. Augustin se narodil ve velmi příhodnou dobu – dobu vrcholného formování katolického dogmatu – a proto měl šanci výrazně křesťanský diskurz ovlivnit. Navíc získal vynikající klasické vzdělání a díky několika zakolísáním poznal také velmi zblízka heretická hnutí. Vše dohromady – a mimořádně nadaný Augustin k tomu – dalo postavu, které ve vlivu na další rozvoj křesťanství a křesťanské filosofie nemůže nikdo konkurovat. Také sv. Augustin je částečně novoplatonikem, částečně antickým autorem a částečně křesťanem. Ale jeho křesťanství je hlubší než např. Ambrosiovo a od křeče antického světa se oprostil přeci jen více než Tertullianus. Proto mohl ve svém “Vyznání” dospět – tisícřista let před Descartesem k výroku “Pochybuji, tedy jsem”. Proto neskončil ani jako upovídaný etik ani jako fanatický vyznavač nějakého obskurního východního ritu. Ale teď již k jeho filosofii.

Podle Augustina je to zásadní, to podstatné, ale nikoliv to co nás přirozeně obklopuje, Bůh. Abychom se však s ním setkali, musíme jej hledat nikoliv tam venku, ve světě, který je sice svojí přirozeností dobrý, ale lidskou emancipací zkažený, ale uvnitř nás samých, v naší duši. Ta je sice nebezpečnější – a může být také tisíckrát hříšnější – než tělo, ale jedině ona má schopnost mluvit s Bohem, přivábit ho k sobě a zároveň se mu přiblížit. Právě pochybující a hledající duše je počátkem naší cesty k Bohu a naší jistoty. Zato duše jistá, duše, která ke svému štěstí a bezpečí Boha nepotřebuje je duše slepá, spící, čekající na probuzení.

Vnější svět nevznikl v čase, ale s časem. Nebyl, je a zase nebude. Stejně jako čas. Pouze Bůh je věčný, nezměnitelný, jistý. Proto i Boží obec – spolenectví pravých křesťanů – přežije všechny světské vlády a spolenectví. Protože Bůh není jen dobrý, ale též všemohoucí.

Přesvědčení o Boží všemohoucnosti dovedlo Augustina k jiné, dnes již velmi těžko pochopitelné myšlence o předurčení “predestinaci” lidí a k odmítnutí myšlenky lidské svobody. Podle Augustina jsou lidé, ještě dříve než se narodí, předurčení ke spáse či zatracení, k tomu jaké činy budou konat a jak za ně budou odměněni. Pokud by tomu tak nebylo – soudí Augustin – myšlenka Boží moci – a samotná Boží moc – by byla oslabena a to nelze připustit. Proto jsme již dopředu, a bez ohledu na naši vlastní vůli určeni k spáse nebo zatracení. – Ti nejpustší mechanističtí materialisté by měli radost. Snad ještě problematičtější je Augustinovo uchvácení bídou tohoto světa – v jeho popisu postupného úpadku jednoho mladého a celkem dobrého patricije je po naprostou většinu času líčena davová psychóza při vraždění v cirku a člověk má neodbytný pocit, že sv. Augustina musela přitahovat více ta krev, které věnuje 90 procent textu než samotná spása.

Sv. Augustin napsal obrovské množství knih. K těm nejdůležitějším a zároveň do českého jazyka přeloženým patří: O boží obci, Vyznání, O učitelích.

II. Křesťanská středověká filosofie

Obecná charakteristika

V 6. století po Kristu dochází ke krachu antické vzdělanosti a vzdělanosti vůbec, který je zapříčiněn samotnou krizí otrokářství v římské říši a stupňujícími se nájezdy barbarů i jejich neschopností nahradit centralizovanou římskou říši jinou mocenskou strukturou. Nastává téměř úplný rozpad a rozklad. Tomuto rozpadu čelí zejména církve – jediná instituce, která si (jakkoliv velmi nedokonale) ještě uchovala schopnost “nadmárodního” působení. Nicméně církve uchovává a předává antickou kulturu velmi nedokonale a můžeme říci i špatně. Proč?

- Mezi učením církve a antickým pohledem na svět je mnoho zásadních rozdílů, které církve řešila cenzurou či lhostejným nezájmem, a to zejména u autorů, které považovala za heretiky.

- Církve vznikla a rozvíjela se v době pozdní říše římské a proto názory a postoje, které – chtě nechtě – z antického světa přijala, byly názory a postoje úpadkového období. Tyto názory pak církvi v mnohém příliš neprospěly (např. uhranutí zlem a hrůzou tohoto světa není přece křesťanský postoj, ale postoj autorů pozdního Říma), bylo to však to jediné, co autenticky jako antické zažívala.

- I když církev měla zájem na uchování vzdělanosti (jakkoliv pokroucené, dogmatické a účelové), objektivně neexistovaly žádné instituce, které by se o zachování vzdělanosti mohly postarat – s výjimkou **klášterů**. Vliv klášterů na překonání celoevropské doby temna lze jen stěží docenit, stejně tak jako fakt, že se mnišské řády z doupat asketických fanatiků právě včas zásluhou mužů jako sv. Basil, sv. Athanasius a zejména sv. Benedikt proměnili ve výchovné a vzdělávací instituce.

Po tom, co bylo řečeno, se může zdát, že ranný středověk byl výrazným krokem zpátky, ale to není celá pravda. Pokud srovnáme texty ranných autorů křesťanských (Řehoř z Toursu) s autory pozdní antiky – a to i křesťany – zjistíme výrazný pozitivní posun. Jsou sice daleko naivnější (lidsky i stylově), ale začínají brát v potaz jednotlivý životní příběh jednotlivých lidí a osvobozují se od strnulých antických schémat, která i u těch největších autorů nenalezala smysl pro konkrétno, pro dynamiku, pro hlubinné společenské děje, jednoduše pro to co je živé. A to všechno u ranně středověkých křesťanských autorů nacházíme – jakkoliv v primitivní formě. Dochází k době temna, ale je to období, které přes svoji krutost a přímočarost dýchá uvolněněji než pozdní antika, a které bude mít víc smyslu pro křesťanství než antika. Vznikne svébytná kultura, která si postupně – tzn. “od nuly” vytvoří vlastní filosofii, odlišnou od filosofie antické i od filosofie křesťanské - pozdního starověku.

Existuje několik zásadních sporů, které určily charakter středověké křesťanské filosofie a my si ji pokusíme přiblížit právě na nich.

1. Poměr rozumu a víry
2. Poznání člověka proti poznání za pomoci autorit
3. Nominalismus proti realismus

1. Poměr rozumu a víry

Jako první ze středověkých křesťanských autorů otázku poměru rozumu a víry položil **John Scotus Eriugena** (nar. 810 po K.), ovšem jeho odpověď je ještě velmi “nepřesná”, protože stále neexistuje filosofická terminologie, o metodě nemluvě, a zmiňujeme se o něm spíše z důvodu jeho konceptu 4 přírod (nestvořená tvořící (Bůh), stvořená tvořící (Boží ideje), stvořená netvořící (konkrétní jsoucno - příroda) a konečně nestvořená netvořící (opět Bůh)), na které navazovali další velcí myslitelé (např. Kusánský).

První filosoficky fundovanou odpověď na otázku poměru rozumu a víry přináší sv. **Anselm z Canterbury** (nar. 1033 po K.), skutečný zakladatel scholastiky. Stejně jako u Clémense Alexandrijského nalzáme i u Anselma stejný filosoficko-teologický optimismus a přesvědčení, že pravá víra a skutečná filosofie nemohou být v rozporu. Proto je nejznámější Anselmovo dílo “Proslogion” pokusem dokázat Boží existenci pouhým rozumem - bez pomoci víry. U Anselma to ještě není “pýcha” rozumu, ale spíš přesvědčení, že i když nás víra vede k Bohu lépe a rychleji, i rozum - pokud mu dáme příležitost - to dokáže. Jeho argumentace však stále nepostrádá jisté prvky naivity - Bůh je podle něj jsoucno, nad které nemůžeme nic vyššího myslet, a protože kdyby existoval jen v našich hlavách, mohli bychom myslet ještě něco co bude existovat i mimo ně a bude tedy vyšší - proto Bůh musí existovat. Na nesrovnalosti v Anselmově důkazu poukázal již jeho spolubratr Gaunil a dnes musíme uznat, že jeho argumentace je - přestože byl mnohem menším myslitelem - lepší.

Nejpropracovanější teorii poměru rozumu a víry nalezneme v díle sv. **Tomáše Akvinského** (nar. 1225 po K.). I Tomáš trvá na užitečnosti rozumového poznání, je si však vědom, že se víra a rozum vztahují na ne úplně stejné oblasti. Ne vše co je přijatelné pro víru je přístupno rozumu. Úplné - Anselmovské - sjednocení rozumu a víry je podle něj fikcí. Rozum sice poznává objektivně, rozsah jeho možného použití je však užší než je tomu u víry. Jednoduše řečeno, to co říká rozum je pravdivé, avšak nedostatečné. Víra - na rozdíl od rozumu - může proniknout až k pravdám hlubší, než reálné skutečnosti a jen jí se otvírá skutečná “Boží říše”. Proto je víra nadřazena rozumu i když mu ponechává v jistém úseku skutečnosti plnou moc.

Pozdní scholastikové (např. **Duns Scotus** (nar. 1270) pak rozum a víru definitivně oddělují a tvrdí, že teologie a filosofie se míjejí, že je nemůžeme poměřovat stejným metrem, protože každá

se týká jiné oblasti a konečně že “věta pravdivá z filosofického hlediska může být nepravdivá z hlediska teologie a naopak”. Nakonec tedy dochází k úplnému oddělení rozumu a víry.

2. Poznání člověka proti poznání autorit

Na počátku tohoto sporu proti sobě stojí dvě naprosto odlišné osobnosti 11. století: **Abélard** (nar. 1079 po K.) a **Bernard z Clairvaux**. Abélard zastupuje ve svém sporu s Bernardem stanovisko téměř renesanční - člověk by měl být sám sobě autoritou a spoléhat se při svém objevování světa především sám na sebe. Autority nám nemohou poskytnout žádnou záruku, protože často mluví samy proti sobě, nebo alespoň v protikladu k jiným autoritám. Jedno z nejzajímavějších Abélardových děl “Ano a ne” je vlastně sbírkou výroků církevních otců a svatých, kdy vždy jeden z těchto výroků odporuje výroku následujícímu. Výsledek je zřejmý - autority nám v našem poznávání nepomohou. Abélard byl však proto-renesančním člověkem i jinak a ze svého vztahu s Héloisou si nakonec odnesl kastraci a dlouhodobé vězení. Doba mu v žádném případě příhodnou nebyla a svůj zápas s Bernardem musel tak jako tak prohrát. Bernard drží naprosto opačnou koncepci - poznání z čisté víry, a pokud si přečtete některé Bernardovo díla (existují i v českém překladu), pochopíte zanícení, se kterým potlačoval Abélardovo “schizma”. Pro Bernarda je základní věcí pýchou rozumu ani pýchou moci nezkalená čistá víra. Jen ta nám umožňuje poznávat, jen ta nás dovádí k jediné podstatné věci - k Bohu. A síla autorit nespočívá pouze v jejich svatosti, ale také v tom, že nás od naší možné pýchy rozumu odvádějí, uměňují naše sebevědomí a otvírají cestu pokory a spásy. Je jasné, že Bernard musel vyhrát, míra jeho vítězství (stal se na dlouhou dobu vůdčím duchem evropské kultury) však něco vypovídá i o atmosféře doby.

Nominalismus proti realismu

Posledním, filosoficky významným sporem středověké křesťanské filosofie je pak spor nominalismu a realismu. Táhne se po celé období scholastiky a patří k problémům, ke kterým se téměř všichni filosoficky uvažující lidé potřebovali vyjádřit. O co jde - ve své podstatě o platónské ideje. Nominalisté tvrdí, že nic takového jako ideje černoty či krásy či stolů neexistuje a že jediné co existuje jsou jednotliviny - tzn. konkrétní stoly, konkrétní černé vlasy nebo konkrétní krásná dívka. Realisté naproti tomu říkají, že aby mohly existovat tyto jednotliviny, musí předtím existovat jejich vzor, jejich idea, jejich pojem. Tzn. černé vlasy, nebo modré auto existují jenom díky tomu, že existuje modrost jako taková, černost jako taková, vlasovitost jako taková a autovitost jako taková. Je zajímavé, že nominalisté byli častěji pokrokaři a zároveň oportunisty, zatímco realisté jsou nám vzdálenější jak svým “konzervatismem”, tak svojí poctivostí. Nejpregnantnějším příkladem je tu Hus. Byl samozřejmě morálně vysoko nad lidmi, kteří jej soudili, zároveň si však při studiu jeho spisů uvědomujeme, o kolik nám byl názorově dál než lidé, kteří ho - zcela pragmaticky a bez dogmatických důvodů - upálili. Pro Husa byla pravda (vždyť byl realistou!) daleko více než konkrétní život, pro ty, kteří ho nechali upálit, byl konkrétní život vždy nad pravdou a nedokázali pochopit, proč Hus neodvolá a nemyslí si dál svoje. Slovo, které bylo pro Husa něčím posvátným, pro ně bylo už jen mocenskou manipulací - a i v tom nám byli neskonale blíže než on. K významným realistům dále patřili např. **Vilém z Champeaux, Anselm z Canterbury, k nominalistům Roscellinus, Duns Scotus**.

A ještě než středověkou křesťanskou filosofii opustíme, připomeňme si, že kromě oficiální - klérem uznané - filosofie existovala po celou dobu i filosofie neoficiální, podzemní, pronásledovaná. Bogomilové, Kataři, Valdenští, Husité ... to všechno jsou jména hnutí, která proti oficiální teologii bojovala - tu otevřeně, tu skrytě - a která svůj boj vždy prohrála. Stálé prohry však o kvalitě jejich myslitelů nic nevyovídají.

Renesanční filosofie

Obecná charakteristika

Neznám období, ke kterému by se vztahovalo více pověr než k renesanci. Renesance bývá označována za - v pozitivním i negativním smyslu - zlom ve vývoji evropské civilizace a zároveň za období mimořádného vědeckého, uměleckého i hospodářského rozvoje. Je prý “radikálním rozchodem s dlouhým obdobím středověkého temna”. Pokud se od tohoto uměle vytvořeného hodnocení - které mimochodem vzniklo až v 19. století - oprostíme, zjistíme, že renesance byla něčím hodně odlišným. Čím?

1. Renesance byla obdobím protichůdného myšlenkového a ekonomického vývoje. Zatímco ekonomicky patří vrcholná renesance k velmi úpadkovým obdobím (z důvodu selhání proto-kapitalistického ekonomického systému bez jistého etického prostředí), je v oblasti idejí nesmírně optimistická. Vysvětlení je prosté - renesanční ideál výrazné individuality se vztahoval pouze a výhradně na úzkou skupinu tehdejších vzdělanců. Nic nebylo těmto individualistům vzdálenější než snaha o demokratizaci - či alespoň liberalizaci společnosti. Renesance je hnutím malé skupiny lidí v době ekonomické katastrofy.

2. Renesance rozhodně znamená jisté osvobození se, toto osvobození je však spíše vedlejším důsledkem politických změn vrcholného a pozdního středověku než výdobytkem nějakého sociálního hnutí. Více dvorů znamená větší možnosti pro svobodu myslitele, nikoliv však svobodnější společnost.

3. Zároveň renesance beze sporu znamená rozpad celistvého (katolického) světonázoru a jakési náhlé uvolnění v oblasti filosofického diskurzu. Zároveň je ale dobou nesmírného “uvolnění mravů”. Jak vtipně poznamenává např. Russell: antický vzdělanec byl schopen jakéhokoliv činu s výjimkou spálení nějakého antického textu. Není náhodou, že v době vrcholného středověku nebylo nutné jíst vždy ze svého talíře své jídlo a pít vždy pouze své víno. Největší zrůdnosti katolického kléru nespádají - jak se mylně domníváme - do vrcholného středověku, ale právě do vrcholné renesance. Spolu s roztržením jednotného výkladu světa dochází také k vytvoření mravního vakua a ještě dlouho bude evropská kultura hledat výklad, kterým by toto vakuum zaplnilo.

4. Z filosofického hlediska není renesance krokem směrem k novověké filosofii, ale spíše úkrokem do strany. Novověk navazuje daleko více na pozdní nominalismus, či zvláštní filosofii “anglických” františkánů než na renesanci. Jména jako Pomponazzi jsou dnes oprávněně zapomenuta. Přesto vydala renesance dva velké myslitele a není náhodou, že ani jeden z nich nebyl školským filosofem. Podívejme se na ně blížeji.

Niccolo Machiavelli

Velikost prvního z nich - **Niccoly Machiavelliho** (nar. 1469 po K.) si uvědomíme srovnáním jeho děl s díly jeho předchůdců či bezprostředních následovníků. Čteme-li politické spisy Dantovy - a podotýkám, že Dante je jeden z největších myslitelů epochy - nebo jiného předchůdce Machiavelliho a potom si přečteme Vladaře, nebo i Úvahy o 10 knihách Tita Livie - jednoduše nemůžeme uvěřit svým očím. Od moralisticky rozvláčných popisů, čím by měl dobrý panovník být, tu najednou čteme drsně realistické popisy toho jak skutečné, reálné vládnutí vypadá. Proto se svým současníkům - a mnoha dalším lidem v dějinách evropské kultury - Machiavelli zdál nemorální. Proto byl tolikrát a z tak vznešených úst kritizován, jenže poukázat na existující nepravosti neznamená s těmito nepravostmi souhlasit. Velikost Machiavelliho spočívá v odvaze psát o věcech takových, jaké jsou a nikoliv takových, jaké by měly být. Tuto odvahu neměl v oblasti vládnutí nikdo před ním - a dodejme s trpkostí - téměř nikdo po něm. Proto existuje tolik knih o tom, jak správně funguje demokratická vláda a tak málo rozborů “aparátu” její moci.

Odvahou však Machiavelliho velikost nekončí. Machiavelli byl navíc výborný pozorovatel a “liberální” (mnoho liberálů v renesanci nenajdeme a Machiavelli je rozhodně jedním z nich) pragmatik. Jeho poznámky, které můžeme nelézt zejména v jeho Vladaři, jsou dodnes v oblasti politologie platné. A myšlenkami o rozdělení ovládaných, o nutnosti zakládat svoji moc na

ovládaných - nikoliv na vládnoucích atd. atd. se i dnes řídí všichni ti, kteří Machiavelliho za jeho "nemorálnost" kritizují.

A ještě jedna skutečnost stojí u Machiavelliho za zmínku - Machiavelli byl i demokratem, jen namísto našeho přesvědčení o vrozených právech člověka zakládal svoje přesvědčení o užitečnosti demokracie (a rozdělení správy na oblast zákonodárnou, výkonnou a soudní) čistě na pragmatických hlediscích. Kdoví, jestli i v tom naši dobu nepřekonává - nám nezbyvá než doufat, že nikoliv.

Leonardo da Vinci

Zatímco o velikost Niccoly Machiavelliho stále ještě s moralisty vedeme boj, o velikosti **Leonarda da Vinciho** (nar. 1452 po K.) nikdo nepochybuje. Já sám bych chtěl především zdůraznit jeho individualismus, který naši vlastní dobu usvědčuje z nepochopení a pokrytectví. Pokud dnes řekneme o nějakém člověku, že je individualitou, myslíme zpravidla na jeho úspěch. Za velkou individualitu považujeme úspěšné bankéře, podnikatele, novináře či profesory. Velká individualita je ten, kdo dokázal ve velké konkurenci uspět. Tuto definici by Leonardo nikdy nepřijal - pro něj je individualitou pouze ten, kdo si své cíle klade *výhradně sám* bez ohledu na společensky uznávané tendence. Úspěšný podnikatel by v jeho očích byl člověkem, který přejal definici "úspěšného člověka" od společnosti a pak ji uskutečnil, tzn. pouhý vykonavatel vnějších požadavků. A naopak neznámý učitel malotřídní školy kdesi v Lhotákově by pro Leonarda byl - pokud by své rozhodnutí učit v malotřídce učinil na základě svých vnitřních potřeb - mimořádnou individualitou. Moderní společnost pokřivila pojem individuality tak, že dnes jej můžeme takřka bez výhrad nahradit pojmem úspěšný člověk, či egoista. Jenže egoista ani člověk úspěšný nemají s pojmem individualismu co dělat. A Leonardo to dobře věděl.

Navíc je Leonardo jedním z mála renesančních myslitelů, který se skutečně vydal směrem k novověké vědě. Jeho myšlenka o matematice - královně věd, podle které je vystaven svět, či jeho vynikající objevy - které jeho současníci nepochopili - v oblasti mechaniky či biologie předběhly dobu o více než 200 let. Pro Leonarda je typické, že se svým "neúspěchem" nijak netrápil a pokud jeho současníky jeho objevy nezajímaly, prostě své poznámky odložil a o propagaci se nikdy nezajímal. V jistém smyslu mě jeho velikost dojíhá.

Novověká filosofie

Ostrovní a kontinentální filosofie do konce 17. století

Obecná charakteristika

Se vznikem novověké filosofie (a vědy) dochází k poslednímu velkému zlomu ve vývoji evropské kultury. Pokud srovnáme antického, renesančního a středověkého myslitele s Descartesem, zjistíme, že máme k Descartesovi blíže než on ke kterémukoliv z nich. V tomto smyslu všichni patříme k myšlenkovému prostředí, které vzniklo v novověku, a to ať se novověk jako takový snažíme kritizovat sebepřísněji. A jaká je tedy novověká filosofie?

1. Je úzce spojená s rozvojem novověké vědy. Vzdělanci si uvědomují sílu, kterou jim vědecká metoda - a zejména matematika - dává do rukou. A uvědomují si také, že epocha, ve které žijí, je zásadně odlišná od epoch předešlých. Nadále přitom přetrvává stav, se kterým jsme se seznámili již v renesanci, a sice výrazný rozkol mezi společenskou situací a rozvojem myšlenek (na jedné straně nenávistné náboženské války a na druhé straně Newton, Descartes, Spinoza), je to doba překotná, nestálá, ale také nesmírně tvůrčí.

2. Je zajímavým způsobem rozdělená. Od počátku novověké filosofie je evropské myšlení dvojkolejné - ostrovní a kontinentální - a dodejme, že toto rozdělení přetrvává v mnohém dodnes. Ostrovní filosofie je empirická (tzn. klade důraz na zkušenost) až senzualistická (tzn.

kladoucí důraz na smysly), zatímco kontinentální je racionalistická (kladoucí důraz na rozum). Navíc obecným rysem ostrovních filosofů je demokratická tendence (a to přesto, že existují výjimky: např. Hobbes). Ani zde však rozdíly nekončí: zatímco ostrovní filosofie mnohokrát ovlivnila vývoj filosofie kontinentální, nikdy nedošlo k opačnému ovlivnění.

Francis Bacon a René Descartes

Na počátku ostrovní novověké filosofie stojí Francis Bacon (nar. 1561 po K.), první z novověkých filosofů vůbec. Cíl, který si ve svých dílech „Nové organon“ a „Nová Atlantis“ klade, není zrovna malý: celková reforma věd, a zejména nová obecně platná metodologie, jež by nám umožnila rozvojem věd ovládnout přírodu. Tuto metodologii chce Bacon postavit na empirickém zkoumání (sic!) a indukci. (INDUKCE je proces, ve kterém se snažíme zobecnit nějaké empiricky získané poznatky - např. víme, že železo, měď, hliník a všechny nám známé kovy vedou elektrický proud a zároveň jsou kovy, na základě tzv. úplné indukce předpokládáme, že všechny kovy vedou elektrický proud.) Na rozdíl od zkušenosti je racionalita sama o sobě podle Bacona „slepá“ - zde se projevil jeho negativní vztah k - v akademickém prostředí převažující - scholastice.

Přijetí nové metodologie, založené na empirickém zkoumání, brání podle Bacona několik zdrojů omylu, tzv. idolů. Existuje idol rodu, idol jeskyně, idol divadla a idol trhu. Idol rodu je nedostatek celého lidského rodu - je to tendence nevidět pravdu, ke které nás strhává naše „přirozenost“, je to - stručně řečeno - rodové omezení našeho plemene. Idol jeskyně pramení v naší vlastní individualitě a v tom, v čem se mýlíme my osobně. Je to omezení individuální, jednotlivé. Idol divadla pramení z děl dávných myslitelů (Bacon má na mysli zejména Aristotela a jeho „zvrácenou“, scholastickou podobu), která považujeme za dané pravdy, a která nám proto znemožňují poznat skutečnost takovou, jaká je. A konečně idoly trhu jsou omyly pramenící ze sociálních kontaktů a z nepřesností v komunikaci mezi lidmi.

Také kniha „Nová Atlantis“ znamená něco nového v dějinách filosofie. Je to utopické dílo, ovšem dílo, které jednak svoji utopickou představu staví na dalším rozvoji vědy, jednak v mnohém takřka detailně předpovědělo další institucionální rozvoj vědy.

A na závěr snad ještě poznamenejme, že Bacon sám žil velice dobrodružným, a ne vždy právě etickým životem. Ale ani jeho politický pád spojený s vězením neumenšil jeho oddanost vědě - zemřel při pokusu zmrazování kuřat ledem.

Na druhé straně průlivu La Manche, ale také na druhé straně novověkého filosofického spektra stojí René Descartes (nar. 1596 po K.), jeden z nejvýznamnějších racionalistů novověké filosofie. Také Descartes doslova nenáviděl scholastickou filosofii a opovrhoval akademickým vzděláním. Také on usiloval o reformu dosavadního vzdělání a filosofie. Na rozdíl od Bacona však chtěl tuto reformu postavit na radikální skepsi a racionální dedukci. Descartes je přesvědčený, že naše poznání můžeme vystavět pouze na něčem nezpochybnitelném, evidentním. Ani víra, ani smysly nám takové poznání poskytnout nemohou. A neposkytne nám ho ani „zdravý, selský rozum“. Pokud chceme jisté poznání, musíme začít radikální skepsí. Musíme prověřit vše, co jsme doposud chápali jako jisté a nezpochybnitelné, a teprve odolá-li něco našemu kritickému pohledu, můžeme to považovat za základ dalšího - jistého - vědění. Descartes si touto skeptickou fází prošel a její zápis nám zanechal v díle „Rozprava o metodě“ - škoda jen, že Rozprava tak připomíná „Sjednocení se s Veškerenstvem“ Al-Ghazzálího. Jediné, co Descartesově radikální skepsi odolalo, byla myšlenka „myslím, tudíž jsem“ a na ní postavil celou svou další filosofii. Filosofii radikálně dualistickou, racionální a mechanistickou.

Podle Descartese existují dva až na jednu výjimku naprosto oddělené světy - svět duchovní a svět rozprostraněnosti. Duchovní svět je světem významu, etiky, soucitu, bolesti, svět rozprostraněnosti je světem koleček a převodových pák. Jediný subjekt, který tyto dva světy spojuje, je člověk - mající duši i tělo (podle Descartese se spojení duševního a rozprostraněného světa v člověku děje pomocí šišinky v mozku). Vše živé kromě člověka je pouze méně či více

dokonalým automatem. Proto nemá smysl dumat nad zoufalým jekotem pitvaného psa - on řve stejně jako by po natáhnutí zvonil budík. Bolest - stejně jako spása a cit - je výhradním vlastnictvím člověka. Dnes si už všichni uvědomujeme nebezpečí tohoto definitivního rozdělení světa.

Kontinentální filosofie po Descartovi

Okkasionalisté – filosoficky nevýznamní Descartovi nástupci pouze domýšlejí Descartovu koncepci do logických závěrů. Podle okkasionalistů je souhra dění ve vnějším světě a našem vnímání tohoto světa důsledkem Božího zásahu. Protože jsou oba světy oddělené a protože mezi nimi nemůže dojít ke spojení, je nutný bezprostřední Boží zásah, který nám vnější svět zprostředkovává. Podobnost s arabskými atomisty není čistě náhodná – viz Descartes.

Skutečné tvůrčí přepracování Descartova systému spojujeme se jménem **Spinoza** (nar. 1632 po K.). Baruch Spinoza, osobně i myšlenkově mimořádně poctivý autor, se narodil v židovské komunitě a vyrůstal ve striktně náboženském prostředí. Kvůli stále zjevnějším rozporům v náboženském výkladu světa, a zejména kvůli Descartovým myšlenkám – se kterými se seznámil velmi záhy – opouští diasporu a stává se až nadsmrti tzv. “vyloučeným”. Působivost (a dodejme i čtivost – snad s výjimkou Etiky) jeho díla souvisí také s tím, že nikdy nepřišel do přímého styku s akademickým prostředím a po celý život si vydělával broušením skleněných čoček. Spinoza začíná také s Descartovým rozdělením světa na svět rozprostraněnosti a svět duchovní – oba dva světy však chápe jako rozdílné atributy jediné substance – Boha. Celý svět, včetně přírody, planet, duše a bahna je tedy pouze výrazem různých Božích atributů. Bůh je všude a všechno je v Bohu. /Na tomto místě se Spinoza dostal až na sám práh pantheismu, ovšem – snad díky křesťansko-židovským resentimentům – jej nikdy nepřekročil./ Protože člověk ve všech svých atributech splývá s Bohem, je jeho podstata určená a nezbyvá žádné místo pro svobodu – “svoboda je poznaná nutnost” říká na jiném místě Spinoza. Skutečná aktivita nemůže vést nikam jinam než k dobru a zlo je pouze jiným výrazem pro anihilaci – zánik. Naše přirozenost určuje, čím můžeme a máme být.

Přesto je Spinoza zastáncem svobody náboženského a politického vyznání. Odmítá v jeho době plošně rozšířenou představu státem garantované pravé víry a říká, že stát, ve kterém jsou všichni občané nuceni ke stejné víře, s nutno pravidelností končí jako stát pokrytců a ateistů a naopak stát, který svým občanům nechává v otázkách víry “svobodu”, dlouhodobě prospívá vztahům svých občanů s Bohem. Když se zjistilo, že autorem anonymního traktátu, který obsahoval předcházející myšlenky je Spinoza, pokusilo se ho několik “pravověrných” křesťanů zabít. Posledním v řadě velkých racionalistů je **G. W. Leibniz** (nar. 1646 po K.). Patří cele do přelomu 17. a 18. století, do newtonovského paradigmatu a zároveň do období krutých náboženských válek novověku. Jeho systém nazvaný podle základního stavebního prvku - monádologie - je nejdůslednějším uskutečněním formulace světa, ze kterého byl eliminován vývoj. Hlavní roli v Leibnizově systému hrají tzv. monády, tzn. jakési oduševnělé, bezrozměrné atomy formující svými silovými poli celý svět. Monády mají podle Leibnize následující vlastnosti:

1. Jsou bezrozměrné, tzn. na rozdíl od atomů jsou dokonalým geometrickým bodem.
2. Jsou centrem fyzikální síly.
3. Jsou oduševnělé - tzn. nejsou inertní, neaktivní látkou, ale oduševnělou substancí.
4. Jsou hierarchicky uspořádané od monád věcí, zvířat až k monádám lidí.
5. Jsou jedinečné - neexistují dvě stejné monády.
6. Jsou do sebe uzavřené, tzn. nemohou mezi sebou komunikovat.

Jestliže monády nemohou spolu komunikovat a zároveň se náš svět jeví jako uspořádaný a podléhající kauzalitě, pak jeho “souznění” musí fundovat, předurčit někdo od samotného počátku - a ten někdo je Bůh. Monády tedy existují v tzv. předzjednané harmonii, určené při stvoření světa. A protože Bůh je všemohoucí i dobrý, musí náš svět být tím nejlepším ze všech možných

světů (dobrý a všemohoucí Bůh nemůže stvořit svět nedokonalý či dokonce špatný), a to je poslední zásadní vlastnost Leibnizova systému.

Posledním, nepříliš originálním racionalistickým filosofem byl **Christian Wolff** (nar. 1679). Systematik, který nejdůležitější prvky svého systému získal u Leibnize, a který kromě důsledného rozpracování Leibnizova systému filosofii nic nepřinesl. Přesto se jeho filosofický systém stal na celé jedno století základní univerzitní čítankou německých studentů filosofie. Jak příznačné.

Ostrovní filosofie po Baconovi

Až do poloviny 18. století má Anglie ve všech směrech ekonomického a společenského života výrazný náskok před kontinentální Evropou. Snad právě proto jsou "ostrovní" filosofové ve své většině svobodomyšlnější, demokratičtější a do značné míry i politicky angažovanější. Základem jejich světonázoru zůstává i nadále senzualisticky orientovaný empirismus, a mnohdy i velmi propracované metafyzické systémy vždy vychází právě z tohoto empirismu. Mezi nejvýznamnější autory tohoto období patří Thomas Hobbes, John Locke, George Berkeley a David Hume. Podívejme se na ně jednotlivě.

Thomas Hobbes (nar. 1588 po K.) je také - jak jinak - empirik, ovšem přestože patří k ostrovním autorům, o liberalismu u něj nemůže být ani řeči (není náhodou, že jeho překlad do češtiny vyšel u nás v obrovském nákladu právě v době okupace německou nacistickou říší). Je v tomto smyslu velikou - jak co se týče tendence, tak co se týče významu - výjimkou. Jeho koncepce vývoje společnosti opouští středověkou představu prvotní dokonalé společnosti a místo ní na počátku předpokládá tzv. "boj všech proti všem". Tento boj a naprostá anarchie je podle Hobbese tím nejhorším možným způsobem společenského uspořádání a proto lidé záhy vytváří stát, kterému se všichni - právě pro hrůzy, které přináší úplná anarchie podřizují, a který dobrovolně poslouchají. Takový stát má podle Hobbese právo zasahovat do soukromí lidí, měnit jejich životy a zejména "kolonizovat" moc. Každý, kdo proti státu zasahuje, kdo se nemíní podřídit, musí být podle Hobbese eliminován. Ne nadarmo je Hobbes považován za prvního předchůdce (na tomto místě pozor, skutečně pouze předchůdce) totalitarismu.

John Locke (nar. 1632 po K.) je spolu s Francisem Baconem výrazným protipólem Descartesovy filosofické soustavy. Hlavní část svého filosofického díla věnuje snaze vyvrátit představu "vrozených", před zkušeností existujících idejí. Podle Locka nemůže ve vědomí před samou zkušeností existovat žádná idea - vědomí je nepopsaný list, vosková tabulka na kterou se teprve zkušeností vtiskují naše představy a ideje. Než vejdemo do kontaktu s realitou, je náš rozum pouhá "tabula rasa" - nepopsaná tabule.

Zkušenostní data, která náš rozum vnímá, pak můžeme podle Locka rozdělit na dva základní typy - primární a sekundární kvality. Primární kvality jsou takové, které existují ve věcech bez ohledu na naše vnímání - rozlehlost či tvar, pohyb, tíhu. Sekundární kvality pak jsou kvalitami spojenými s našim vnímáním: např. chuť, barva, vůně, teplota.

Kromě výše popsaného útoku na Descartovskou představu suverénního rozumu se Locke zabýval i společenskou teorií a jeho spis "Druhé pojednání o vládě" patří k prvním "osvíceneckým" dílům. V této souvislosti však musíme poznamenat, že tento proto-liberální autor a "zastávce co největší možné svobody" získal značnou část svého jmění obchodem s otroky.

George Berkeley (nar. 1684 po K.) patří spolu s Humem k velmi extrémnímu - a zároveň velmi podnětnému - křídlu empirické filosofie. Prvotním impulsem Berkeleyho filosofického přemítání bylo postupné narůstání vlivu materialistických nauk v celé Evropě a snaha vypořádat se s tímto podle Berkeleyho mimořádným nebezpečím. A protože podle něj základní oporou materialismu zůstává za všech okolností hmota, snaží se jí Berkeley z metafyzického konceptu světa škrtnout a spolu s ní škrtnout i vnější svět. Nic co není ve vědomí neexistuje a věci jako stůl, auto, propiska či oběd existují je díky vědomí a pouze v něm. Berkeley si byl vědom obtíží, které jeho systém

přináší a proto postuluje tzv. ústřední vědomí - Boha, který ve svém vědomí garantuje existenci věcí, které nikdo v daném okamžiku nevnímá. V tomto duchu Berkeley odmítá i Lockovy primární vlastnosti a všechny vlastnosti bez rozdílu chápe jako sekundární tzn. vznikající až v našem vědomí.

David Hume (nar. 1711 po K.) je snad ještě radikálnější filosof než Berkeley. Vypočitatelnost, srozumitelnost světa je u Berkeleyho při všem tom výrazném idealistickém subjektivismu stále garantovaná Bohem a duší, Hume však obě tyto "substance" ruší. Podle Huma je vztah příčina a následek pouhou intelektuální konstrukcí (a to špatnou, dodává Hume) a nemá žádné opodstatnění. Pokud stokrát za sebou setnu někomu hlavu a on zemře, naprosto mě to neopravňuje k postulování zákona o nutné smrti v souvislosti se ztrátou hlavy. Jediné co existuje, jsou stále probíhající "představy", na které žádné zákony racionality nemůžeme aplikovat. To, že počítáme s existencí jistých zákonů v oblasti každodenního života, je podle Huma pragmaticky správné, ale nikoliv racionální, rozumné. To, že neskáče z budov vyšších než 100 metrů je jistě výhodné, ale s rozumem samým to nemá co dělat. Prokázat, že člověk, který z této výšky spadne umře, na základě rozumu nelze. V jistém smyslu Hume rozpracovává i pověstnou Occamovu břitvu. V jedné ze svých knih říká, že pokud se nám dostane do rukou nějaká vědecká, či filosofická knížka máme ji podrobit následujícímu testu. Je-li to kniha zakládající na empirické zkušenosti, může nám něco přinést, je-li psána jazykem deduktivní matematiky, je také vhodné její obsah prozkoumat. Nesplňuje-li však ani jednu z těchto dvou podmínek, pak jí máme urychleně vhodit do kamen. Jedinou chybku celé Humovy úvahy je, že jeho vlastní kniha nesplnila ani jednu z vytyčených podmínek.

Osvícenství

Obecná charakteristika

Charakterizovat obecně platné rysy osvícenství není tak těžké jako u ostatních „vývojových“ etap evropské filosofie. Také osvícenství má své podivíny (Rousseau), diletanty (La Mettrie) či disidenty (hrabě de Sade), ovšem hlavní proud osvícenství je velmi soudržný a jednotný. Velmi stručně můžeme konstatovat, že **osvícenství je uvádění novověkého světového názoru do života společnosti i jednotlivců**. Osvícenci vzali Descartovy, Baconovy a Hobbesovy myšlenky vážně a nejen to. Pokusili se tyto myšlenky „protlačit“ do reálného společenského života.

Osvícenství je zároveň **dlouhotrvajícím a vítězným bojem proti stále více degenerující formální nábožnosti** (srovnejme osvícenské nepřiliš hluboké texty s tehdejšími katolickými pamflety a hned nám bude jasné proč osvícenci museli zvítězit), bojem za toleranci a rozum. Texty osvícenských filosofů **jsou texty jazykově brilantní** – vybroušené mnohde k dokonalosti – plné – tehdejšími slovy – duchaplných myšlenek, ironie, satiry i sarkasmu, ovšem na druhou stranu jen několik málo osvícenských autorů dokázalo napsat text nepovrchní, nedemagogický či existenciálně netriviální.

Osvícenství je v tomto smyslu – přes vše co pro další vývoj evropské kultury znamená – období literárního vzestupu a filosofického úpadku. Voltaire dokáže skvěle zesměšnit Leibnitzovu koncepci dokonalého světa, ovšem z hlediska filosofické fundovanosti je o několik řádů níže.

Osvícenství je spíše kulturní, společenský a kritický jev než jev zásadního filosofického významu. Ono otřepané – uměli skvěle bořit, ale nedokázali stavět zde určitě platí.

Vznik osvícenství, stejně jako jeho genealogické kořeny nalézáme nikoliv na kontinentu (přestože osvícenství je kontinentální a především francouzská záležitost!!! – a s tím nic nenadělá ani 100 špatně napsaných příruček dějin filosofie), ale v Anglii. Jakkoli nemůžeme považovat Locka za osvícence jeho myšlenky o toleranci, liberalismu ap. jsou proto-osvícenské a na osvícence jistě působily. To samé platí o dalších – méně známých autorech z ostrovů – Johnu Tolandovi, Josephu Priestleyovi či významném Adamu Smithovi. Tehdy poprvé významněji působí ostrovní filosofie na kontinentální (stane se tak v dějinách Evropy ještě dvakrát –

opačným směrem k významnému „přenosu“ do začátku 19. století nedojde). Další osudy osvícenství jsou však jednoznačně spojeny s Francií.

Ve Francii tehdejší doby dochází k významným společenským změnám – feudální šlechta ztrácí svou moc ve prospěch nepotických byrokratických struktur soustředěných kolem osoby panovníka (tyto byrokratické struktury jsou samozřejmě složeny převážně z šlechticů – ovšem tyto šlechtici nemají moc jakožto šlechtici, ale z pozice své funkce a proto – i když jim osobně se daří báječně reálná moc šlechty mizí). Zároveň však materiálně bohatství šlechty roste – a to – dříve nebo později – znamená velký odpor z ostatních vrstev společnosti /pokud přijdete o reálnou moc a zároveň vám zůstane pozlátkou bohatství je jen otázkou času, kdy se na vás ostatní vrhnou/. Do této atmosféry mravní frivolnosti, neformálních konexí a absolutistického pojetí moci tedy „vtrhává“ osvícenství s cílem vytvořit společnost na základě rozumu, liberalismu a tolerance. Zpočátku se samozřejmě nemůže společnosti postavit přímo – snad právě proto si tak rychle a doslova dokonale osvojí metodu satiry, ironie a sarkasmu. Jedním z prvních osvícenců je

Charles de Secondat baron de Montesquieu (1689-1755)

Montesquieua skvěle charakterizují jeho dvě zásadní knihy „Perské listy“ a „O duchu zákonů“, které se různou formou pokouší kritizovat stav francouzské společnosti a zároveň nastínit možné změny v koncepci práva.

Perské listy jsou fiktivními dopisy dvou přátel z nichž jeden pobývá na území perské říše a svému kolegovi ve Francii popisuje své zážitky. Situace Perské říše je podle těchto zážitků tristní, ovšem zároveň silně připomíná tehdejší Francii. Perské listy jsou čtivým dokumentem přetrvávajícího „kastovního“ feudalismu 17. století.

Knihy „O duchu zákonů“, jejíž úspěch zastínil dokonce úspěch některých Voltairových knih (vyšla celkem 26x v průběhu dvou! let) je – paradoxně na území Francie – pokusem o obhajobu přirozeně-právního konceptu práva. Zákony nelze tvořit „pozitivně“ – každá země musí vycházet z jistých přirozených práv člověka, která uzpůsobí místním taktéž přirozeným podmínkám (např. typu společnosti, hustotě obyvatel ap.). Každý národ má své přirozené zákony, které jsou jako celek nepřenositelné.

Montesquie je zároveň jedním z prvních obhájců trojího dělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní.

Francois Marie Voltaire (1694-1778)

Patří mezi nejvýznamnější osvícence a svým způsobem je reprezentantem – v dobrém i ve zlém – celého hnutí. U Voltaira není nejdůležitější jeho ontologické přesvědčení (byl v něm závislý na ostrovních autorech a celý život zůstal deistou) ani jeho teorie poznání (spíše roztroušená v rozsáhlém Voltairově díle), ale jeho brilantní, lehký i když často demagogický styl a především způsob jeho útoku na nejrozšířenější předsudky té doby. Voltaire útočí na náboženství, útisk obecně a ze všeho nejvíce na lidskou hloupost. Psal erotické básně, satirické romány, divadelní hry, kritiky, dopisy mimořádné literární úrovně i filosofické knihy. Vždy jej však rozpoznáme podle stylu. V nejznámějším filosofickém románu Candide roznese Leibnitze na prach – a přitom jej nepochopí. Když popisuje nutnost zázraků uvede jako nevyvratitelný příklad krásné 18-leté dívky, která po noci strávené v klášteře (a morálka tehdejších církevních představitelů byla skutečně takováto) zůstane pannou. Jeho parodické romány o mimozemšťanech jsou pověstné. Voltaire je největším bojovníkem proti hlouposti „ducha doby“, ovšem dodejme: také jeho největší obětí.

Mezi další významné osvícence patří

Claude Adrien Helvetius

Etienne Bonnot Condillac

Heinrich Dietrich baron von Holbach

Jean Le Rond d'Alambert

Julien Offray de La Mettrie

Zejména *La Mettrie a Holbach* patří do mírně odlišné skupiny osvícenců, která kromě ironie a sarkasmu prosazuje též jistý, vyhraněný světonázor. Je to – na rozdíl od Voltaira či d'Alamberta mechanický materialismus, který od Descarta přebírá svět rozprostraněnosti a zároveň škrta svět duchovní. Všichni jsme umně sestrojení stroječci. Duše neexistuje, láska je podobná žluči – je produktem srdce, jako je žluč produktem (ó kéž bych věděl čeho) Svět je velký hodinový stroj, který nemá hodináře. Eticky se spolu s Holbachem dostáváme kamsi na pozici utilitaristického eudaimonismu a anti-moralismu.

Dalším významným osvícencem je *Denis Diderot*, který hned ve dvou ohledech ostatní osvícence převyšuje. V jakých ohledech?

I. Diderot se jako hlavní editor podílel na vydání Encyklopedie, která vytvořila nový literárně-vědecký útvar a navíc přispěla emancipaci jistých vrstev společnosti. Encyklopedie – vybudovaná na základě racionality, empirismu a „vědeckého“ poznání s definitivní platností ukončila pozůstatky „jediného církevního vědění“ a potvrdila vzrůstající význam vědy. Diderot na Encyklopedii pracoval přes 20 let a jeho souboj s tehdejšími cenzory patří bez pochyby do dějin vědy.

II. Diderotův koncept „hereckého paradoxu“ vytyčil problematiku poměru emocionality a racionality nejen pro koncept divadla, ale i pro další společenský vývoj.

A dostáváme se k poslednímu z francouzských osvícenců – k J. J. Rousseauovi.

J. J. Rousseau (1712-1778)

Byl na rozdíl od většiny osvícenců jako autor

1. filosoficky hlubší a rozhodně vlivnější
2. schopen skvěle analyzovat neracionální části lidské psychiky

Rousseau velmi podrobně popsal svůj život v knize „Vyznání“ a „Dumy samotářského chodce“ a z četby těchto knih se zdá být zvláštní kombinací vynikajícího myslitele s klinickým paranoikem. Hlavní význam Rousseaua spočívá v **prosazování ne-aristokratické formy demokracie** (demokracie přímé kontroly občanů) a **napadení soukromého vlastnictví jakožto hlavní příčiny současného úpadku společnosti** (většina kritiků kapitalismu v tomto smyslu pouze Rousseaua opisuje – tu lépe (Marx) tu hůře (většina současných radikálních ekologů, anarchistické hnutí ap.).

Rousseau je však od ostatních osvícenců odlišný i svým ontologickým konceptem, který spočívá v pevné víře v Boha a lze jej označit jako monoteistický.

Většina Rousseauových děl je psána ve velmi emocionální atmosféře, je – typicky pro tehdejší literární styl – sentimentální až plačtivá. Ovšem např. kniha Společenská smlouva je názorným příkladem břitké – nesentimentální – racionální práce a jeho úvaha o odvolatelnosti politických představitelů „obyčejným lidem“ patří k tomu nejlepšímu co kdy který politický myslitel sepsal. I tímto stylovým rozpětím se Rousseau výrazně liší od ostatních osvícenců. Rousseau ovlivnil hned tři významné „filosofické“ směry – romantismus, pravicový iracionalismus a socialismus – a je otázkou který z těchto směrů znamenal pro Evropu větší nebezpečí a má-li na tomto nebezpečí jakýsi podíl také Rousseau.

Immanuel Kant (1724-1804)

V jistém (ale skutečně velmi nepřesném) slova smyslu vrcholí proces osvícenství u Immanuela Kanta, německého filosofa z dnešního ruského Královce, a také nepreciznější text osvícenství je Kantův spis „Co je to osvícenství“ z počátku 19-tého století.

Nicméně Kant svojí filosofií osvícenství dalekosáhle překonává a proto jej radíme spíše na první místo v německé klasické filosofii než na poslední místo osvícenství. Leibnitz, Hume a Descartes dovedli do důsledků všechny impulsy novověku (impulz racionalistický, empirický a metodologický) ovšem teprve Immanuel Kant definitivně proměnil novověkou filosofii a beze zbytku ji očistil od „středověce-renesančních“ nánosů.

Kant však svoji filosofickou dráhu nezačíná jako revoluční filosof promýšlející Huma, ale jako typický pozdní racionalista Wolffovského typu, tedy jako racionalista schematický, konzervativní a nezajímavý. Teprve četba Huma jej proměňuje. Jak jsme viděli již v minulých kapitolách hlavní Humova starost spočívá v nemožnosti prokázat kauzalitu – prokázat, že jistá příčina má nutně jistý účinek. Tím pro Huma padá možnost metafyziky i „jisté“ vědy. Kant bere Humův text vážně a položí otázku: existuje poznání, které by mohlo být bezprostřední (apriorní) a přitom jisté a syntetické? A na tuto otázku odpovídá ano, takové poznání existuje. Jak je to možné?

Kant rozděluje skutečnost na svět o sobě (a to jsou všechny věci existující mimo naše vědomí), o kterém nemůžeme říci nic jiného, než že existuje a svět pro sebe (a to jsou věci, tak jak se v našem vědomí jeví), který jediný může být zárukou bezprostředního, apriorního poznání syntetického. A toto jisté poznání máme díky našim – konstantním, nebo-li neměnným – nazíracím principům. A tyto principy jsou princip prostoru a princip času. A Kant má pravdu – nemáme žádnou představu, ve které by nebyl přítomen čas či trojrozměrný prostor – vše co za takovou představu považujeme je nějakým způsobem zakuklený čas a prostor. Uveďme příklad – můžeme si představit situaci bez pohybu a tudíž na první pohled bez-časovou, ovšem to že se naše představy nehýbají znamená, že máme pojem času, jinak bychom nemohli danou situaci označit za neměnnou – bez času je pojem neměnnosti nesmyslný. A nebo dvojrozměrný obraz – i zde je přítomen trojrozměrný prostor, protože dvojrozměrný obraz můžeme nahlížet pouze z rozměru třetího, a naše představa dvourozměrného prostoru jednoduše počítá s trojrozměrným polem a pozorovatelem – odkud bychom ten obraz nahlíželi?

Kant tedy – velmi zjednodušeně řečeno – říká – věda a filosofie je možná, protože existují jisté konstantní nahlížecí principy, které nám svět smysluplně pořádají, a protože pozorujeme svět jak se nám jeví a nikoliv jaký je sám o sobě je svět smysluplně uspořádán.

Kantova „Kritika čistého rozumu“ má v originále přes 800 stran a podali jsme tu jen jednu – jakkoliv zásadní – z mnoha myšlenek a to ještě velmi zjednodušeně ovšem i na této první myšlence je vidět Kantova velikost.

Kantovo myšlení je z principu transcendentální a nikoliv transcendentní – co to znamená? Transcendentní je myšlení o světě mimo naše běžné poznání – o Bohu, o nebi, o pekle – u některých vskutku hloubavých filosofů i o předpeklí, kdežto transcendentální myšlení (např. myšlení Kantovo) se nezabývá tím jaký svět (a jiné světy) jsou, ale jak vypadá proces našeho poznávání tohoto světa. Nezabývá se tedy předmětem poznání, ale principy, způsobem jakým poznáváme. Kant je z tohoto hlediska velkým gnoseologem a „téměř žádným“ ontologem. Jak moc je to jeho chyba neví filosofie dodnes.

Kant se ovšem nezabýval pouze teorií poznání. Jeho další filosofické úsilí se vztahuje na estetiku „Kritika soudnosti“ a etiku „Kritika praktického rozumu“ a „Základy metafyziky mravů“.

Začněme estetikou.

Kant říká, že naše estetické soudy – resp. soudy o kráse nemůžeme ukotvit objektivně – vždyť vnější svět je nám naprosto nepřístupný – nechce však zároveň přistoupit na subjektivní princip krásy. (A nedivme se mu – pokud srovnáme Labyrinty vášně s filmem jako je Buñuelův „Robinson Crusoe“ či i o několik stupňů níže a přesto krásné „Piano“ musíme uznat, že krása není věcí subjektivní.) Proto zavádí princip inter-subjektivní – krása není ani objektivní – neexistuje krása bez pozorovatele – ani subjektivní – existují jisté principy nazírání krásy, které jsou všem lidem společné a které garantují „krásu“ věcí. Kant krásu definuje velmi stroze – jak je u něj zvykem – jako věc bezzájmové libosti. Podrbat se je libé, ale činíme to za nějakým účelem, rozfofrovat 100 000 000 je také libé – navíc to na rozdíl od drbání můžeme dělat relativně delší dobu, ale děláme to také s nějakým cílem – ale dívat se na krásnou sochu je libé aniž bychom něco dalšího sledovali.

A konečně Kantův etický, morální „první“ princip. Nalezneme ho jednak v knize „Kritika praktického rozumu“, jednak v knize „Základy metafyziky mravů“. Kant tvrdí v zásadě toto: pokud chceme určit nějaký základní princip našeho chování, nemůže to být princip pozitivní –

nemůžeme říci dělej to a to. Pečte všichni chleba, dobrý člověk každé ráno zdraví atd. Musíme nalézt princip, který by byl všeobecně platný, a proto musí být v zásadě bezobsažný. A sám navrhuje následující: kategorický imperativ zní: jednej tak, aby se maxima tvého chování mohla stát obecně platným principem.

Má to svoji logiku – zloděj samozřejmě předpokládá, že ostatní lidé budou poctiví, vrah nechce abychom se všichni na setkání vraždili (až na výjimky samozřejmě) a sňatkový podvodník samozřejmě nechce, aby ho podvedl úředník v bance. Ovšem zde je podle mého názoru Kantova filosofie nejslabší – nejsme jednorozměrné, racionální bytosti. Morálka nemůže stavět na kategorickém imperativu jakkoli bezobsažném a jeho obecnost je přeci destilace Kantovy společenské situace. Zkuste se zeptat na kategorický imperativ novozélandských domorodců.

A něco vybraného z 20. století, abyste neřekli:

Vybrané filosofické směry I. – existencialismus

I. Úvedení do existencialismu

Chceme-li pochopit podstatu existencialismu – jednoho z nejdůležitějších filosofických směrů 20. století – nepomůže nám odkaz na jeho autory s datem narození, suchý výkladový rozbor ani filosofický slovník. Pomůže nám několik životních situací, skutečných či literárních, které nejlépe osvětlí, o co v existencialismu – a možná také, pokud má existencialismus pravdu – v našem životě jde.

Situace první – absurdní, vyloučené, svobodné

Představte si, že jste na schůzi katedry nejmenované vysoké školy. Jste na schůzi, na které jste byli již mnohokrát a jako vždy si čmáráte na papír nesmyslné obrázky, zatímco slova více-méně zbytečná poletují vzduchem. Kdosi mluví o svých citacích. Víte – už dlouho víte – že citace se pořizují podvodem, ve kterém citujete někoho známého a on cituje Vás, i když s Vaším tématem má jeho výzkum jen velmi málo společného. Není to správné, ale dělá se to – můžete tedy kreslit dál a dál se nudit. A najednou vidíte toho konkrétního mluvčího, jak sám tomu co říká – a o čem musí vědět, že je lež – věří a ostatní přikyvují, jako by tomu všemu najednou také začínali věřit. Z ničeho nic vás přepadne pocit naprosté životní absurdnosti. Cítíte, že do toho všeho nepatříte a nemůžete patřit. A hned po procitnutí z prvního šoku z absurdnosti Vaší existence se musíte ptát – jak to, že ostatní necítí to co vy? Jak to, že nejsou zhrození, jak to, že s řevem neutečou pryč? A tak řeknete několik kritických slov, aby i oni pochopily absurditu, ale nikdo neví co máte na mysli, takže k pocitu absurdity přibývá pocit vyloučenosti a samoty. Nejenom, že sem nepatříte, ale navíc jste sám. A přitom cítíte, že právě teď už nesmíte dál kreslit obrázky a podřizovat se absurdnímu světu – teď budete muset něco udělat, abyste zachovali alespoň naději na cosi, co by mohlo dát životu smysl. A také cítíte intenzivní pocit svobody – já mohu to prokazatelně hnusné a absurdní odmítnout. Můžu vzít alespoň část svého života do svých rukou. První zážitek k pochopení existence, jak ji definuje existencialismus.

Situace druhá – volba a krach

Rozhodnete se pomoci člověku. Svobodně, s vědomím všech následků, dobrovolně. Obětujete svůj práci, svoje přátele, svůj volný čas, sebe samého. Dáte se k dispozici. A ten člověk se po tom všem zabije v autě. Nebo Vás začne nenávidět. Nebo Vás jenom potřeboval a ta potřeba je náhle pryč. Vy jste si vybrali cestu a i když nemůžete ovlivnit, zda dojdete do cíle – jste za svoji volbu naprosto a jedinečně odpovědní. Vy – nikoli on – budete platit za své rozhodnutí. Vy –

nikoliv on – budete muset do svého života zapracovat ten nesnesitelný pocit krachu, v jistém slova smyslu absolutního a neodčinitelného krachu. Vy jste volili a vy musíte přijmout fakt krachu vaší volby i oběti. A každý čin – i nečinnost – je volbou, za kterou budete odpovědni. Volbě – neboť každý čin je aktem volby zabíjejícím všechny ostatní možnosti – ani odpovědnosti za následky této volby nemůžete uniknout. Jste odsouzeni volit a za svoji volbu platit – a třeba cenou životního krachu.

Situace třetí – svět jako sebe-projekt

Sedíte s neznámými lidmi v restauraci, odhodlaně a tiše jíte svoji oblíbenou polévku a dopijíte oblíbený čtvrtý rum. A ti třicátníci se najednou začnou bavit o nějaké dívce z hlediska fyzických předností a používají slova jako „na to by měla mít zbrojní pas“ a nakonec jsou vulgárnější a vulgárnější. Stejně jako v případě naší první situace nejdřív pocítíte odpor. Člověk není – alespoň pro vás – úhledně zabalený dárkový balíček fyzických předností, nemůžete od něho odečítat jeho city a hodnoty a všechny ty nevyvážené řeči mu ubližují i když je neslyší. Jenže kromě odporu a absurdity náhle víte, že i ve vašich možnostech – sice proti vašemu vlastnímu citění a chtění, ale přeci jen – je možnost volit takovou existenci, ve které ta slova budete pronášet vy. Vaše svoboda je širší než vaše hodnoty, ve vašich možnostech není jen dobro, ale i zlo, nejen přátelství, ale i závist. Není to vaše volba, ale je to vaše možnost takto volit. Svoboda je Vaší podstatou daleko víc než všechno hodnotné ve Vás – to dobré (nebo zlé) je pouhý derivát, odvozenina, sedlina vaší svobody. A proto také nikdy nebudete schopni dát svému životu nějaký definitivní význam dřív než ve chvíli smrti. Do okamžiku smrti dává každý další čin minulosti nový význam. Jak kdesi napsal Sartre (a po něm náš Václav Černý): teprve když stojíte před popravčí četou, zjistíte zda jste zbabělec a jestli nakonec zbabělcem jste, celý váš dosavadní život mění svůj význam a smysl. Jste sebe-projektem, který nemá pevného bodu, kromě okamžiku Vaší smrti. Díky tuposti těch restauračních hostů kolem Vás víte, že světu – Vašemu světu a jiný nemáte k dispozici – dáváte smysl Vy a ten smysl bude mít hotovou podobu až ve chvíli, když Váš život a tedy i Váš svět skončí. Život je zaměřen k budoucnosti, ale je budoucností, ze které smrt udělá definitivní minulost. Takže dříve, než objednáte pátý, šestý rum, pocítíte existenciální úzkost, strach a pýchu. Po sedmém to už bude lepší.

Jsoucí a existující

A po třech ukázkách „existenciálních“ situací můžeme přejít k samotnému popisu a analýze existencialismu. Existencialisté rozlišují dva způsoby bytí. Na jedné straně je bytí (das Seiende), jsoucno. To jsou kameny, planety, pokoj č. 173, rostliny, stůl, dopsané a vytištěné knihy, kvěťák. To jsou lidé, kteří se obklopují věcmi, tituly a těly, aby nemuseli cítit absurditu a hrůzu života. Hotové, dovršené, neměnné bytí. Pokud zasadíte zrnko kvěťáku, máte jistotu, že vyroste kvěťák a nic jiného než kvěťák. Pokud někde zanecháte židli jí samé, máte jistotu, že zůstane židli. Pokud potkáte ředitele, který není už nic jiného než ředitel, máte jistotu, že jím zůstane i když ho necháte jen jemu samému. A proti tomuto jsoucímu stojí existující, existence (das Dasein) – žijící člověk. Protože člověk není nic – jak jsme viděli v předešlých ukázkách – hotového. Člověk musí volit co bude. Nemůže nevolit pokud chce zůstat člověkem. A je tím, co volí aby byl. Když se na schůzi katedry vzbouříte, když se v restauraci poperete, určujete, co jste, stejně jako když se podvolíte a místo facek přidáte nějakou tu vulgární poznámku. U kvěťáku předchází podstata existenci (je tím, čím je ještě před tím než existuje), u člověka předchází existence podstatu (v existenci člověk volí, čím bude a tak určuje svoji podstatu). A – jak dodávají existencialisté – žádná věc pouze jsoucí (kameny, hvězdy, auta) nemůže existovat, ale existující – např. člověk na vysoké škole – se může stát pouze jsoucí. Přerostlým dvounohým

květákem. Většina lidí se po většinu svého života existence bojí a utíká k činnostem, které Vám mohou zakrýt fakt, že jste existenci. Když se začneme schovávat za své tituly, za své peníze, za svoje mocenské postavení, za svojí krásu – neboť to všechno jsou hotové, neživé věci či stavy zakrývající to co a jak jste – opouštíme existenci. Když se smíříme s tím, že žijeme uprostřed sebeklamů, pak sebeklamem přestáváme existovat a stáváme se věcí. Pocit absurdity z první a třetí ukázky je tak pocit absurdnosti zjištěním, že ti kolem Vás jsou pouhé věci a vy jste také byli věci a zase se jí můžete stát. Navíc – a to je spojené právě s pocitem úzkosti – každá existující věc (každý živý člověk) ví, že konečná událost jeho života bude proměnou k jsoucímu. Smrt bere existenci s konečnou platností – definitivně. I když uhájíme existenci proti pouze jsoucímu, smrt ji nevyhnutelně zničí. Naše existence je v nejlepším případě dočasná.

Svoboda

Přesto – jakožto lidé – existujeme a existujeme svobodně. Před vším můžeme utéci – před manželkou, dobrem, penězi, bolestí, nesvobodou – pouze svoboda je nutná – „jsme odsouzeni ke svobodě“. I ti, kteří žijí životem židli, volili život židli, i ti kteří utekli před životem do citací, volili citace a ne život. Nikdo za vás vaše rozhodnutí nemůže učinit – i když se půjdete zeptat někoho jiného, co máte dělat, už samotnou volbou rozhodčího rozhodujete. A absolutní nečinnost je volbou zrovna tak jako ta nejbezprostřednější aktivita. Jestliže někoho, koho milujete, nepolíbíte – aby měl vlastní volbu, abyste mu neurčovali život, určujete mu život stejně tak, jako když ho políbíte. Zdrženlivostí mu možná ničíte život daleko víc než projeveným citem – a nebo naopak.

Jsme tedy svobodnou existencí, kterou smrt odsuzuje k nesmyslnému – celý život ti nejlepší bojují proti tomu být jako kameny nebo stroje na sexuální uspokojení, aby je pak v kameny proměnila smrt – absurdnímu a úzkostnému životu uprostřed věcí. Jak odpovědět na takovou – jen naši a jedinečnou – situaci.

Sebevražda

První možnou odpovědí je podle existencionalistů sebevražda. Byli jsme vrženi do světa, který je – v okamžiku, kdy chceme být k sobě samým upřímní – absurdní, krutý a k našemu osudu dokonale lhostejný. Chce po nás – alespoň tak to cítíme – nějaký smysl a přitom nám smrtí jakýkoliv dokonavý smysl bez náhrady znemožňuje. Možnou reakcí je tedy vrátit mu po právu o co – ve chvíli nejvyššího lidství – nestojíme. Dáváš nám absurdní život beze smyslu – vem si ho zpátky! Jedině tak zůstaneme lidskými a lidmi. Využít, vyčerpat naši svobodu až do dna, zvolit pro sebe odpověď ne! absurdnímu, úzkostnému a krutému světu. Jenže věc je složitější.

Sebevraždou dotvrzujeme naši svobodu, ale zároveň se jí definitivně zříkáme – a což je snad ještě důležitější – sebevraždou dotvrzujeme absurdnost života. Nepřemáháme svět – oddáváme se mu. Potvrzujeme jeho nesmyslnost. A tím se dostáváme na úroveň lidí-věcí ze všech těch restaurací, ředitelských postů a salónů krásy. Je to abdikace, nikoliv odmítnutí. Sebevražda není tedy lékem na absurdní, nesmyslný svět.

Obětování se pro druhé a společnost

Sebevražda není řešením, ale existují i další možnosti „odporu“ nesmyslnosti života. Můžeme se obětovat druhým, dát jim svůj život. Můžeme žít – eventuelně umřít – pro národ, dělnickou třídu, Petru, děti z rozvojového světa, Boha, ti zvrácenější pak pro feťáka Jirku, úspěch v showbiznysu či politice. Nemá-li náš život smysl, je-li absurdní a krutý, můžeme jej odevzdat něčemu – či někomu – jinému. Obětujeme se. Ovšem i toto řešení má – podle existencionalistů – významná omezení. Zřekneme-li se sami sebe ve prospěch někoho jiného, neřešíme problém absurdity

života jako takového. Nesmyslnost života jsme nepopřeli – pouze ji přesunuli na někoho jiného. Strávit život obětováním se chudým, nešťastným či zvráceným existencím, znamená předání odpovědnosti za život na někoho jiného. A je to také abdikace a prohra. Dáte-li se někomu jinému – a nikdo nepopírá ušlechtilost oběti (za ušlechtilou obět' zde nemyslíme zvrácenou péči o člověka, který se nechce změnit (viz. Dostojevského hrdinové a především hrdinky), ale souboj s tím negativním ve druhém člověku – proměňujete se opět ve věc a problém nesmyslnosti života neřešíte. Ještě zvrácenější je pak obětování se nějaké ideologii, hotové myšlence, systému. Stanete-li se přesvědčeným marxistou (nebo neo-liberálem) odhodlaným obětovat svůj život myšlence krásy proletariátu (nebo volného trhu) a budete-li této ideologii sloužit, proměnili jste život ve věc a za věc. Vše co je hotové, dokonalé, bez vývoje je zároveň dokonale mrtvé. A obětovat se mrtvé věci je ještě nesmyslnější než obětovat se živému člověku. Ani obět' tedy problém – základní problém existencialismu – neřeší.

Životní projekt – sebetvoření

Ovšem existuje – a všimněte si té jemné Sartrovovy ironie – ještě jeden způsob řešení problému naší existence – přijetí života jako sebe-projektu, sebe-tvoření. Ano mnohé z toho co se děje kolem Vás je absurdní, nesmyslné, nepřijatelné. Smrt Vám nakonec život – i ten existující (ne jenom věcný) – vezme, vaše osobní historie je – jste-li k sobě upřímní – dlouhou sérií velkých porážek a malých vítězství. Vaše existence těsně sousedí se zoufalstvím, ale můžete svůj život chápat jako boj. Boj, ve kterém zoufalství nekonstatujete, ale prožíváte je a nesmiřujete se s ním. Namísto přijetí porážky – o které víte, že nakonec nejspíš přijde – se rozhodnete vzdorovat. Chceme sebe samé, chceme existovat raději než jenom být a proto prostě neustoupíme. Nevyměníme sebe samé za pár bonbonů, pár stránek skript a snadný život. Alespoň v sobě – a pokud možno i v jiných – budeme bojovat o každý kousek „existování“. Nenecháme se opíjet nesmyslnými barbituráty moci, dosaženého bohatství, moudrosti, pýchy, vědeckým úspěchem, celebritním šílenstvím. Při vědomí toho, že život je boj o dočasný smysl se budeme u stolu, kde proměňují druhého člověka v pár fyzických vlnách rvát, na schůzích plných nesmyslných návrhů hádat a především, protože to co jsme popisovali do této chvíle je pouze „proti“- odpor, budeme hledat svou odpověď na hledání smyslu. Takovou odpovědí může být druhý člověk, nikoliv tak, že se mu obětujeme, ale tak, že jej volíme a pokusíme se mu dát sami sebe a požadovat jeho samého. Takovou odpovědí může být práce, která má smysl, takovým pokusem může být trpělivé „budování“ (zase ta Sartrovská ironie) vlastní osobnosti. Volíme osud, ve kterém budeme bití stejně často jako don Quijote (aniž si toho kdo všimne), ve kterém se nebudeme utěšovat náplastmi snadných vítězství, ale ve kterém budeme moci žít. Ve které určíme svému životu smysl sami ze sebe a pro sebe. Až do konce si budeme chtít vážit sebe sama – a v absurdním světě je to možné jedině vytrvalým, odhodlaným bojem.

II. Existencialismus

Existencialismus – jaký vlastně byl

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že existenciální prvky byli přítomné v evropské kultuře dávno před vznikem slova existencialismus. Jak se asi cítil Oidipus – hrdina starořeckého dramatu – když unikajíc sudbě být otcovrahem a manželem své vlastní matky skutečně zabil svého otce a vzal si vlastní matku. Celý svůj život věnoval úniku od krutého osudu k pomoci druhým a podpoře velkého města, jehož se stal králem, aby nakonec Thébou zničil, blízkým k smrti ublížil a sebe odsoudil k nejhoršímu možnému osudu – k životu zkrachovalého slepce, kterého se každý bojí a nenávidí ho, ale nikdo ho nezabije, aby jeho utrpení náhodou nezkrátil. Co cítil ranný řecký filosof Hérakleitos, když na konci svého života s ironií sobě vlastní napsal – „život je hra

malého chlapce s kaménky na břehu oceánu – dětské království; a naše vědění – dětské hračky“. A co konečně asi prožíval Kristus, jestliže jeho poslední slova před smrtí byla „Bože můj, Bože můj, proč si mě opustil“? Existenciální rysy nesou všechny zlomové, revoluční proudy evropské kultury – namátkou jmenujme romantismus či surrealismus. Přes to všechno je však existencialismus časově relativně přesně vymezeným hnutím se svými bezprostředními předchůdci, názorovými proudy a hlavními představiteli. Začneme u předchůdců.

Předchůdci existencialismu

Mezi nejvýznamnější předchůdce existencialismu patří F. M. Dostojevskij a S. Kierkegaard. **F. M. Dostojevskij** je předchůdce existencialismu jak svojí krutostí, dokumentující absurdnost lidského života (podotkněme zde, že neexistuje mnoho krutějších knih než jsou Dostojevského „Běsi“ či „Zločin a trest“), tak svojí dokonalou lhostejností k vnějšímu – objektivnímu – určení člověka. Dostojevskému není hodnota člověka dána jeho povoláním, sociální užitečností, schopností vést úspěšně podnik, ale pouze a výhradně vztahem k druhým lidem, sobě a Bohu. Pokrok chápaný jako zvyšování životní úrovně, doživosti krav a počtu automobilů je Dostojevskému dokonalým nesmyslem. Jaký pokrok pokud se nejedná o lidské vztahy, vztah k Bohu či k sobě samému? Nejbliže se však Dostojevskij budoucím existencialistům přiblížil popisem lidí ne-existujících, pouze živých. Petr Štěpanovič jako člověk uchvácený, posedlý mocí nikdy ani neexistoval, Stavrogin je příkladem dokonale zmarněné existence, která než zničí sebe musí ještě – z nudy a lhostejnosti – zničit všechno kolem sebe, Kirilov je pak myslitelem, který život vyměnil za ideu kvůli které také – marně a zbytečně – vlastní život zahodí. Žít, alespoň obrazně, vedle Petra Štěpanoviče, Stavrogina a Kirilova – není lepšího úvodu do studia existenciální filosofie.

Je-li F. M. Dostojevskij předchůdcem existencialistů návrhem existenciálních situací, je **Soren Kierkegaard** předchůdcem analyticky přesné definice jednotlivých existenciálních pojmů. Vášnivý odpůrce filosofických systémů nepopisuje hraniční situace lidského života, nepopisuje „ztracené“ existence, ale snaží se na příbězích již vyřčených podat přesnou – teoretickou – analýzu jejich významu. Není pouze vášní – jako Dostojevskij, ale také analýzou – jakkoli vášnivou. V knize Bázeň a chvění rozebírá příběh Abrahamův. Bůh svému milovanému synu Abrahamovi, kterému dopomohl k bohatství, šťastnému životu a nakonec i synovi z ničeho nic řekne – vezmi Izáka (jediného to syna) doved' jej na horu a obětuj mi jej místo ovce. A Abraham vezme Izáka, putuje s ním tři dny k hoře, sesbírá dřevo k zápalné oběti, připraví si nůž a celou dobu čeká na slova Hospodinova – ne to byl jen vtip, vezmi své milované dítě a zapomeňme na to. Jenže ta slova nepřichází, Hospodin mlčí a čeká. A tak Abrahám bere nůž, uchopí Izáka a – odhodlán jej zabít – zdvihne ruku s nožem. A teprve v této chvíli, když už Izáka ve svém úmyslu Abraham zabil – Hospodin ruku odvolává a nechává Izáka žít. Dost nekřesťanský Bůh, který vyžaduje dokonalé pokoření a popření nejen sebe sama, ale i toho co mám raději než sebe sama, že? Dost satanská zkouška. Podle Kierkegaarda však nutná. Naše existence – jakkoli vnějškově zajištěná všeobecnou lékařskou péčí, trvalým platem pod penzí a bůh ví čím ještě – je ve skutečnosti ničím a jediným lékem je víra, absurdní, nedokazatelná, nesmyslná víra a tuto víru můžeme potvrdit jen obětí nad níž není. Abrahamova existence je pouhá sázka na něco naprosto nepravděpodobného – že Bůh existuje – ale jinou volbu než nesmyslnou sázku nemáme, všechno ostatní je jen jistá prohra. **Jakkoli podivné, druhým předchůdcem existencialismu je náboženský fanatik, který je zároveň vyznavačem lidské svobody.**

Existencialisté

Existencialismus můžeme od samého počátku rozdělit na dva základní proudy: **ateistický a náboženský**. Ateisté, ke kterým řadíme především **Jeana Paula Sartra**, **Alberta Camuse** či našeho **Milana Kunderu** jsou přesvědčeni o definitivní konečnosti naší existence. Žádný přesah, žádná „druhá šance“, žádný transcendentní Subjekt, který konečné vítězství existence garantuje, není. Člověk je sám a zároveň, právě proto, že je sám, je jediným Bohem světa. Rozhoduje nejenom o tom, zda bude dobrý nebo zlý, ale i o tom co je Dobro a Zlo. Jediné o čem nemůže rozhodnout – a právě proto zůstává jeho existence nesnesitelná – je vlastní smrt. Je smrtelným, zoufalým Bohem bez základního božského atributu – nesmrtnosti. Je pouhou nápodobou Subjektu, a proto vlastně jakýmsi kosmickým bastardem. Sartrovo a Camusovo dílo je tedy dílem výsostně pesimistickým. Sartrova dramata: „Mouchy“, „Mrtví bez pohřbu“, „Trójanky“, Camusovy adaptace Dostojevského, jeho dramata „Caligula“ či (vůbec první existencialistické drama) „Nedorozumění“ jsou příběhy „ze kterých mrazí“, příběhy ateistického pesimismu do té doby v Evropě nevídaného, neútěšného a v nejsilnějším slova smyslu sadistického. Podívejme se na Camusův román Mor (laskavý čtenář jistě zaznamenal, že existencialisté k propagaci svých názorů používají s oblibou umělecká díla povídková, románová či divadelní). Město – které neznámá žádná konkrétní město, ale lidstvo, člověka jako takového – je napadeno morem. Nebo, lépe řečeno chová v sobě Mor, který se znenadání, ale v konečném důsledku nevyhnutelně projeví. A co dělají jednotliví hrdinové románu? Upřímný věřící rozdupá svou víru, když vidí umírat neviného, bídák přežije a protože nevěří o nic nepřijde, člověk, který ostatním umožňuje, svojí odhodlaností a silou, žít zemře, lékař léčí i když jeho léčba je jen nesmyslnou, absurdní povinností něco (zbytečného) dělat, monomaniak dál píše svůj nesmyslný román a a přežívá, před očima všech umírá nevinný z nevinných – malé dítě. To je váš svět – říká Camus – a zkuste se s ním vyrovnat. Zkuste být jeho Bohem. Žádná jiná role nezbyla.

A na druhé straně stojí existencialismus náboženský, existencialismus **Gabriela Marcela**, **Grahama Greena** či **Martina Bubera**. Existencialismus, který proměňuje „klasickou“ představu neosobního či vnějšího (ON) Boha v představu Boha – osobního zájmu a natažené ruky – (TY). Náboženští existencialisté zdůrazňují, že životní krach, krize, zoufalství není řešitelná nějakou definitivní a pozitivní odpovědí. Naděje, která má mít smysl je vždy pouze směřováním. Bůh nespasí svět, Bůh je „TY“, které volá po spáse světa ve Vás. I náboženští existencialisté věnují velký prostor vašemu znejistění a bourání „jsoucích“, nepravých jistot, ovšem jejich atak směřuje k daleko optimističtějším závěrům. Život může, ale nemusí být marný. Výjimkou je samozřejmě Graham Green, jehož „kruťáctví“ a „útok na lidskost“ snese porovnání s těmi nejkrutějšími projevy existencialismu ateistického.

III. Kritika existencialismu

Slabiny existenciální filosofie jsou zřejmé. **Existencialisté sice naprosto správně předpokládají svobodu člověka, ovšem právě absolutizací svobody ničí její vlastní předpoklady**. Co to znamená? Jestliže prohlásíme člověka za svobodného bez přívlastků, říkáme, že vnější podmínky i naše dosavadní (historické) činy neovlivňují – pokud se pro to sami nerozhodneme – nás samé. Jenže to je omyl. Pokud se rozhodnete přistoupit na jisté objektivní podmínky našeho existování, určujeme, čím budeme, bez ohledu na to, co chceme abychom byli. Nelze deset let strávit v koncentračním táboře, kde zabíjíte děti, nebo ve veřejném domě, kde prodáváte svoje tělo, nebo v PR agentuře, kde prodáváte svojí duši a nezhrubnout, neztratit sebeúctu, lidskost. Nelze příliš dlouho lhát nejbližšímu člověku a neztratit city, které k němu chováte. Nelze dlouhodobě užívat radostí těla a neposadit hodnotu těla na nejvyšší místo Vaší hodnotové hierarchie. To, čím žijete, určuje, co jste, bez ohledu na Vaše přání! A nikoliv naopak, jak se mylně domnívali existencialisté.

Druhá výtku směřuje k radikálnímu, – zejména Sartrovskému a Camusovskému – osudovému individualismu. Neexistence mostů spojujících nás s druhými a odsouzení k věčnému

nepochopení druhých i druhými, je neprokázaným předpokladem, nikoliv dokázaným faktem. Všichni víme jak těžké je „přeplout na druhou stranu řeky“, pochopit – v jiné než v úsměvu-plné, mávající a přetvařující se rovině – toho druhého a většině z nás se to nikdy nepodaří. Nic z toho však neznamená, že je to nemožné. Sartre měl pravdu, když popisoval náhlá zhroucení intimních barikád jako „nekomunikaci, plnou těl“, ovšem jestliže pouhé zhroucení povrchní odcizenosti a intimity sama o sobě není pochopením, neznamená to, že pochopení je nám definitivně uzavřeno. Láska není pochopením, ovšem je docela dobře možné, že jistý druh lásky k pochopení druhého vede.

Poslední kritická výtká směřující k existencialismu se dotýká jeho proklamovaného hnusu ze života. A opět – jistě, život je absurdní, krutý, lhostejný. Žijete-li, nelze se neumazat bahnem, které Vám – alespoň po jistou dobu, dokud se sami neproměníte v bažinu – bude odporné. *Každý z těch, kteří milují lidi, se z lidí jednoho dne krutě vyléčí, na dřevě vystoná.* To však neznamená, že máme svůj vztah k lidem vyměnit za bahenní koupel odporu. Život jako diagnóza „hnusu“ je závěrem přinejmenším zbrklým. Lze jistě pochopit, že díla vzniklá v době krize (nacistické okupace – což je doba zranění a prvních výhonků existencialismu) budou popisovat i „hnusné“, „zbabělé“, „podlé“, „lokajské“, „hulvátské“, ale život není jen svá spodní část. Téměř na každého z nás čeká, přestože život upřímně nahlížený zevnitř je rozhodně utrpením, docela slušná porce štěstí a radosti. Nevidět – skutečnou a nehranou – radost v životě je stejný omyl, jako život, který se pojímá jako stálý konzumní úsměv idiota. A existenciální idiot hnusu není o nic sympatičtější než zlatem ořetěžený konzumní idiot širokých úsměvů.